

„Makro sokkok - mikro válaszok: sikeres és sikertelen háztartási alkalmazkodás a válság idején Magyarországon - A Tárki Háztartás Monitor kutatás”

K 113248 számú OTKA Kutatás

A végrehajtás időperiódusa: 2015. január 1-2016. december 31.

Gyorsjelentés a kutatásról

1. kötet: A kutatás koncepciója, adatfelvételei és dokumentációja

Budapest, 2016. május 30.

A kutatás címe: „Makro sokkok - mikro válaszok: sikeres és sikertelen háztartási alkalmazkodás a válság idején Magyarországon - A Társi Háztartás Monitor kutatás”

Szerződés azonosító: K 113248

Kutatási periódus: 2015. január 1 - 2016. december 31

Kutatásvezető: Tóth István György

A jelentést készítették:

B. Kis Anna

Branyiczki Réka

Fábián Zoltán

Fekete-Nagy Petra

Melles Ágnes

Szeitl Blanka

Tóth István György

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS	4
2. A KUTATÁS KIINDULÓPONTJA, KUTATÁSI KÉRDÉSEK	4
3. A KUTATÁSI STRATÉGIA	6
3.1 Makro sokkok	6
3.2 Háztartások alkalmazkodása	7
3.3 Események és hatások	12
3.4 Társadalmi kohézió és jóléti attitűdök	15
3.5 Az időbeni változások elemzésének terve.....	17
4. AZ ADATFELVÉTELEK BEMUTATÁSA	19
4.1 A kutatás folyamat-menedzsmentjének bemutatása	19
4.2 A Monitor „A” adatfelvétel leírása	19
4.2.1 Mintavétel és kérdőívek	19
4.2.1.1 A kérdőívek és az adatbázis struktúrája.....	19
4.2.1.2 Mintavétel.....	20
4.2.2 Terepmunka.....	22
4.2.2.1 A terepmunka megszervezése, kérdezők, instruktorok, képzés	22
4.2.2.2 A kérdezés folyamata és a kérdezés ellenőrzésének első lépcsője.....	23
4.2.2.3 A kérdezést követő adatfelvételi munkafolyamatok, ellenőrzés és javítás.....	24
4.2.2.4 Az adatfelvétel főbb adatai	26
4.2.3 Kutatói file előállítása	28
4.2.3.1 Minta megvalósulás és súlyozás	28
4.2.3.2 Képzett változók leírása	30
4.2.3.2.1 Demográfiai képzett változók	30
4.2.3.2.2 A jövedelemváltozók szerkezete a 2015-ös felvételben.....	30
4.2.3.2.3 Jövedelemszámítás és imputáció a 2015. évi Háztartás Monitor vizsgálatban.....	32
4.3 A Monitor „B” adatfelvétel leírása	37
4.3.1 Mintavétel	37
4.3.2 Terepmunka.....	37
4.3.2.1 Kérdezési folyamat.....	37
4.3.2.2 Kérdezést követő adatfelvételi folyamatok.....	38
4.3.2.3 Az adatfelvétel fontosabb adatai	38
4.3.3 Kutatói file előállítása	39
4.3.3.1 Képzett változók	39
4.3.3.2 Minta megvalósulás és súlyozás	39
5. HIVATKOZÁSOK	44
6. MELLÉKLETEK	48

1. BEVEZETÉS

Ez a beszámoló a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal, Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) támogatásával készült, a K 113248 számú kutatás első gyorsjelentése. A jelentés célja, hogy beszámoljon a kutatás koncepciójáról, a kutatási stratégiáról és dokumentálja a kutatás keretében elvégzett adatfelvételi tevékenységet.

A 2. rész a főbb kutatási kérdéseket vezeti fel. A 3. részben kutatás elméleti keretét és az alkalmazott kutatási stratégiát mutatjuk be. A 4. rész bemutatja a kutatás adatgyűjtésének két fázisát, leírja és számszerűen elemzi a mintavételt, az adatfelvételek folyamatát, illetve az adatfelvétel eredményeképpen kapott adatállomány fontosabb jellemzőit, szerkezetét, képzett változóit. A kötet mellékletei részletesen tartalmazzák a kutatás kérdőíveit és kérdezési segédanyagait.

Ez a gyorsjelentés – műfaját tekintve – átmenet egy tipikus adatfelvételi dokumentációs és egy módszertani elemző tanulmány között. A jelentés második kötete az adatfelvételből nyert adatok első validálását fogja bemutatni. A harmadik kötet pedig a tartalmi eredmények összefoglalását fogja adni.

2. A KUTATÁS KIINDULÓPONTJA, KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A 2008-ban kirobbant globális gazdasági válság hamar elérte a magyar háztartásokat is. Az azonban, hogy kiket hogyan érintett a visszaesés és gazdasági átrendeződés, több tényezőtől is függött. Egyfelől eltért a különböző háztartások felkészültsége (munkaerőpiaci sérülékenysége, vagyoni helyzete, a háztartás tagjainak humán tőke ellátottsága, képzettsége), ami megszabta azokat a kereteket, hogy miképpen tudhattak alkalmazkodni. Másfelől az, hogy a háztartásokat miképpen érintette a válság, nagyban függött az alkalmazott kormányzati, szociálpolitikai, gazdaságpolitikai eszközrendszerrel, az intézményi átalakításoktól, strukturális kiigazításoktól és szociálpolitikai reformoktól. Ezek önmagukban (aszerint, hogy a kormányzatok milyen tehermegosztási tervekkel és elképzelésekkel rendelkeztek) eltérő hatásokat gyakoroltak a háztartásokra. Végül azt feltételezzük, hogy minden háztartás anyagi jólétét nagyban befolyásolja az, hogy a háztartás az adott kereteken belül hogyan képes felhasználni és alakítani erőforrásait, miképpen reagál a sokkokra, hogyan alakítja bevételeit, kiadásait, munkaerőpiaci aktivitását, stb.

Jelen kutatás éppen ezeknek a makro-mikro interakcióknak a vizsgálatát tűzte ki célul. Mindjárt az elején jelezzük, nem triviális, hogy ezek egymástól így, ebben a formában szétválaszthatók. Ha azonban meg szeretnénk érteni, hogy mi miért és hogyan történt, valahol el kell kezdeni. Mi azt a kutatási keretet alakítottuk ki, amelyet majd a 3. részben ismertetünk részletesebben, és amelyben abból indulunk ki, hogy a háztartások, mint komplex társadalmi és gazdálkodó egységek reagálnak, alkalmazkodnak a makro változásokra. Mi tulajdonképpen azt szeretnénk ebben a kutatásban megérteni, hogy hogyan történt mindez a gyakorlatban.

Ennek megfelelően a kutatás a háztartások makro sokkokra, válságra adott megküzdési stratégiáira koncentrál és a következő döntéseket és viselkedési reakciókat elemzi. Ezeket kiindulásként a következő csoportokra osztjuk:

- Demográfiai reakciók (a háztartás összetételének kialakítása, gyermekvállalással kapcsolatos döntések, stb.)

- A háztartás munkakínálatot, szabadidőt, házimunkát érintő döntései (a munkaerő-kínálat bővítése, pl. belépés a munkaerőpiacra, a munka-magánélet egyensúlyának kialakítása, stb.)
- A megtakarítás és fogyasztás igazítása (elővigyázatosság mértéke, a fogyasztás simítása az gazdasági és életciklusok között)
- A háztartás humán tőkéjét alakító döntések (gyermekek és felnőttek oktatása, képzése, egészségügyi ellátása, stb.)

A válságra adott háztartásreakciók időzítése és átfutási ideje eltérő: bizonyos változtatások azonnal megtörténnek a válság során, más reakciók hatása pedig csak később jelentkezik. Azt feltételezzük, hogy a megtakarításról, fogyasztásról hozott döntések hamar megmutatkoznak a viselkedésben, a munkaerőpiaci reakciók valamivel lassabban történnek meg (a munkaerőpiac rugalmasságától függően), a humántőke beruházások és demográfiai válaszok pedig még lassabb ütemben valósulnak meg és hoznak eredményeket. Ezen kívül azt feltételezzük, hogy nem minden viselkedési reakció érhető el az összes háztartás számára, vagyis fennállhat a stratégiák bizonyos mértékű útfüggősége. Döntő jelentőségű lehet például a kezdeti eladósodottság és a hitelpiaci válságnak való kitettség is.

A kutatás alapkérdése a háztartások megküzdési mechanizmusainak feltérképezésére irányul: hogyan kombinálták a háztartások a válság során a demográfiai, a megtakarítási/fogyasztási és a munkakínálati reakciókat, valamint a humán tőkébe áramló befektetéseket, és mely viselkedés-kombinációk bizonyultak sikeresnek, illetve sikertelennek.

A cél, hogy alapos tudásunk legyen a magyar háztartások jövedelméről, vagyonáról és munkaerőpiaci helyzetéről, valamint a társadalom attitűdjeiről és értékrendszeréről általában. A kutatás következő célkitűzése, hogy e társadalmi körkép tükrében megállapítsa, hogy mely küzdési stratégiák bizonyultak sikeresnek és melyek buktak el a válság negatív hatásainak enyhítése szempontjából.

A fő területek, amelyeket a kutatás a válság és a megküzdési stratégiák elemzése kapcsán vizsgál:

- Anyagi egyenlőtlenségek, társadalmi rétegződés, jövedelemeloszlás
- A különböző nagyságú és összetételű háztartásban élő egyének relatív szegénysége
- A szegénység mértéke (kiterjedtsége és mélysége)
- Társadalmi kohézióra vonatkozó attitűdök

Az attitűdök feltérképezésekor az elemzés arra kíváncsi, hogy hogyan viszonyul a magyar társadalom a sérülékeny rétegekhez, peremen élőkhez és a szociálpolitikához: szolidáris viszonyulás vagy az „áldozatok” hibáztatása jellemző-e, vajon az univerzális vagy a célzott szociális politika támogatottsága nagyobb, stb. A társadalmi kohézióról ezen kívül az általános bizalom szintjéről és a társadalmi előrejutás lehetőségeiről alkotott vélemény ad képet.

A kutatás – mivel a válság időszakában és az azt követően megváltozott háztartási viselkedést vizsgálja – idősoros elemzéseket is tartalmaz. Kiindulópontnak az utolsó „békeév” (2007) szolgál. Ebben az évben volt Társi Háztartás Monitor vizsgálat, amelyben a háztartások objektív jellemzői mellett azok attitűdjeit, szociálpolitikával kapcsolatos véleményeit és beállítottságait is felmértük. Ezért 2015-ben abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy bizonyos kérdések egyszerű megismétlése lehetővé teszi az idősoros vizsgálatot.

A kutatás koncepcionális kereteit, operacionalizálásának menetét és a kutatási stratégiát a 3. rész foglalja össze.

3. A KUTATÁSI STRATÉGIA

A kutatás fő célja az volt, hogy képet kapjunk arról, hogy reagálnak a háztartások a válságra Magyarországon. Ennek feltérképezéséhez a TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat adatfelvételének eredményeit használjuk fel. A Háztartás Monitor vizsgálat jellemzően olyan témákkal foglalkozik, mint a jövedelmek, a szegénység, a társadalmi rétegződés vagy a munkaerőpiac, emellett ebben az évben a kérdőívet válság-specifikus kérdésblokkal egészítettük ki.

Az első ábra a kutatás elméleti keretrendszerét tekinti át.

3.1 MAKRO SOKKOK

2008-ban pénzügyi és hitelválság kezdődött, amely később a reálgazdaságra is áttért. A válságra a kormányok megszorításokkal és más válságintézkedésekkel reagáltak. A kutatásunkban a pénzügyi válságot, a reálgazdasági válságot, és a megszorításokat három külön makrogazdasági sokként vesszük figyelembe, amelyek együtt és külön-külön is hatottak a háztartások jövedelmi helyzetére és jól-létére.

A **pénzügyi válság** 2008 második felében érte el Magyarországot. Eleinte főként azokat érintette, akik jelentős megtakarításokkal rendelkeztek. A veszteségek egy része csak látszólagos volt; azok, akiknek befektetései biztonságosnak bizonyult portfólióban voltak, elkerülték a jelentős károkat. Azok azonban, akik valamilyen okból nem rendelkeztek tartalékokkal, biztosítékkal, vagy befektetéseiket kockázatos portfólió jellemezte, gyakran nagy veszteségeket szenvedtek el. A pénzügyi válság a következő években két csatornán keresztül érintette a háztartásokat. Egyrészt a forint árfolyamának ingadozásain keresztül, amit a pénzügyi piacok eseményei okoztak. Ez leginkább azokat érintette, akik korábbi lakás- vagy autóvásárlásukat devizában (általában svájci frankban vagy euróban) denominált hitelekkel finanszírozták. A forint jelentős gyengülése a kamatok, majd ezen keresztül a törlesztő-részletek emelkedéséhez vezetett. Ennek hatására az érintett háztartások életszínvonala és fogyasztása számottevően csökkent, bár ez az életszínvonal-csökkenés a háztartások jövedelmi helyzetétől, a hitelek nagyságától, az adott ingatlanok piaci jellemzőitől és más tényezőktől függően nem ugyanakkora mértékű volt.

Az országot 2009-től a **reálgazdasági válság** is egyre inkább elérte. A 2000-es évek második fele óta stagnáló ország gazdaságát erősen megrázta az elhúzódó válság. A GDP 7%-kal csökkent, a foglalkoztatottság és a reálbérek estek. A foglalkoztatottak száma 100.000 fővel csökkent, a munkanélküliség 7,8%-ról 10%-ra nőtt 2008 második fele és 2009 első fele között (Köllő 2011). A bruttó reálbérek 3,4%-ot estek, a nettó bérekben való csökkenés ennél mérsékeltebb volt. A munkaerő-piaci válságra adott foglalkoztatói reakciók jelentősen különböztek az állami és a magánszektorban. Míg az állami szektorban a foglalkoztatottság nem csökkent (sőt kisebb emelkedés volt megfigyelhető), a reálbérek több mint 10%-kal alacsonyabbak lettek. A magánszektorban ezzel szemben a fizetések a válság előtti szinten stagnáltak, azonban a foglalkoztatottak száma 7%-kal esett (Köllő 2011). Ebben az esetben a munkaerő-csökkenés fő oka nem a tömeges elbocsátás, inkább az új munkaerő felvételének elhalasztása volt.

A kormány 2009 tavaszán **megszorító intézkedések** bevezetésébe kezdett. A válságnak az állami költségvetésre való hatását kiadáscsökkentéssel és a jóléti állam szűkítésével igyekezte ellensúlyozni. Csökkentették a nyugdíj-kiadásokat (eltörölve a 13. havi nyugdíjat), a család-

támogatást (gyermekes családoknak nyújtott segélyek befagyasztása) és a szociális transzfereket is (felső korlátot vezettek be arra, hogy egy háztartás hányféle segélyt kaphat egyszerre). A háztartások ezekre az intézkedésekre a kiadásaik jelentős, talán túlzott visszafogásával reagáltak, amely tovább súlyosbította a gazdasági visszaesést.

A **2010-es választások** után alakuló új kormány aktívan beavatkozott a válság hatásainak kezelésébe. A kormány egyrészt kínálati oldali gazdaságpolitikát vezetett be, másrészt több iparágat újraállamosított. A munkaerő-piaci válságot az eddig szociális segélyekből élőknek a másodlagos munkaerő-piacra, a megerősített közmunka programokba való terelésével kívánták megoldani. A szociálpolitikában alapvető paradigmaváltás zajlott le, a vertikális újraelosztás és igazságosság fogalmait és eszközrendszerét a munkaerőpiaci ösztönzés, a segély helyett munkát logikája, a középosztályok támogatásának igénye, a családokat középpontba helyező szociálpolitika vette át. A megváltozott koncepciónak az adósságválság kezelése, szigorú költségvetési politika középpontba helyezése mellett a megszorításokra épülő válságkezelés elutasítása adott keretet és (nagyon szűk) mozgásteret.

3.2 HÁZTARTÁSOK ALKALMAZKODÁSA

A kutatásban három különböző alkalmazkodási stratégiát vizsgálunk meg (ld. 1. ábra második blokk):

- Először azt vizsgáljuk, hogy a háztartások azért, hogy jövedelmüket növeljék, vagy legalább annak csökkenését ellensúlyozzák, hogyan növelték jelenlétüket a munkaerő-piacon;
- Majd arról gyűjtünk információt, hogyan alkalmazkodott a háztartások fogyasztása a kedvezőtlen piaci környezethez;
- Végül azt elemezzük, hogyan miképpen alakult a háztartások megtakarításokkal és eladósodással kapcsolatos viselkedése. A rendelkezésünkre álló eszközökkel igyekszünk megvizsgálni, hogy a háztartások hogyan tudták az adósságaikat törleszteni a forint árfolyamának ingadozása és a hazai hitelpiacok kimerülése mellett.

A háztartások egyik jellemző stratégiája a **munkakínálat növelése** volt, ezzel keresve meg a többletjövedelmet a válság hatásainak ellensúlyozására (World Bank 2009). A mikroökonómia logikája szerint, ha a háztartás nem munkából származó jövedelme alacsonyabb - pl. alacsonyabb összegű szociális transfert kap, vagy magasabb hitelterhek sújtják – a háztartás munkakínálata növekedni fog (Ehrenberg és Smith 2000). A már foglalkoztatottak növelhetik a munkaórák számát, vagy másodállást vállalnak, míg a nem foglalkoztatottak motiváltabbá válnak a munkakeresésben. Mivel azonban a válságidőszakban nehezebb munkát találni a formális munkaerő-piacon, ezért a háztartások gyakran az informális tevékenységekbe vonódnak be. Magyarországon mind az alacsony, mind a magas végzettségűekre jellemző az informális tevékenységekben való részvétel (Semjén et al 2009). Az alacsonyabban képzettségű körében a legjellemzőbb a szürkegazdaságban való foglalkoztatás, ami általában alkalmi munkát jelent, amelyet nem jelentenek be a hatóságoknak a munkáltatók. A magasan képzettségűek gyakran alpbérük kiegészítését kapják informálisan. Egy harmadik lehetőség az informális gazdaságba való bevonódásra a háztáji gazdálkodás, ilyenkor az otthon megtermelt javakat a háztartás eladja vagy maga fogyasztja el.

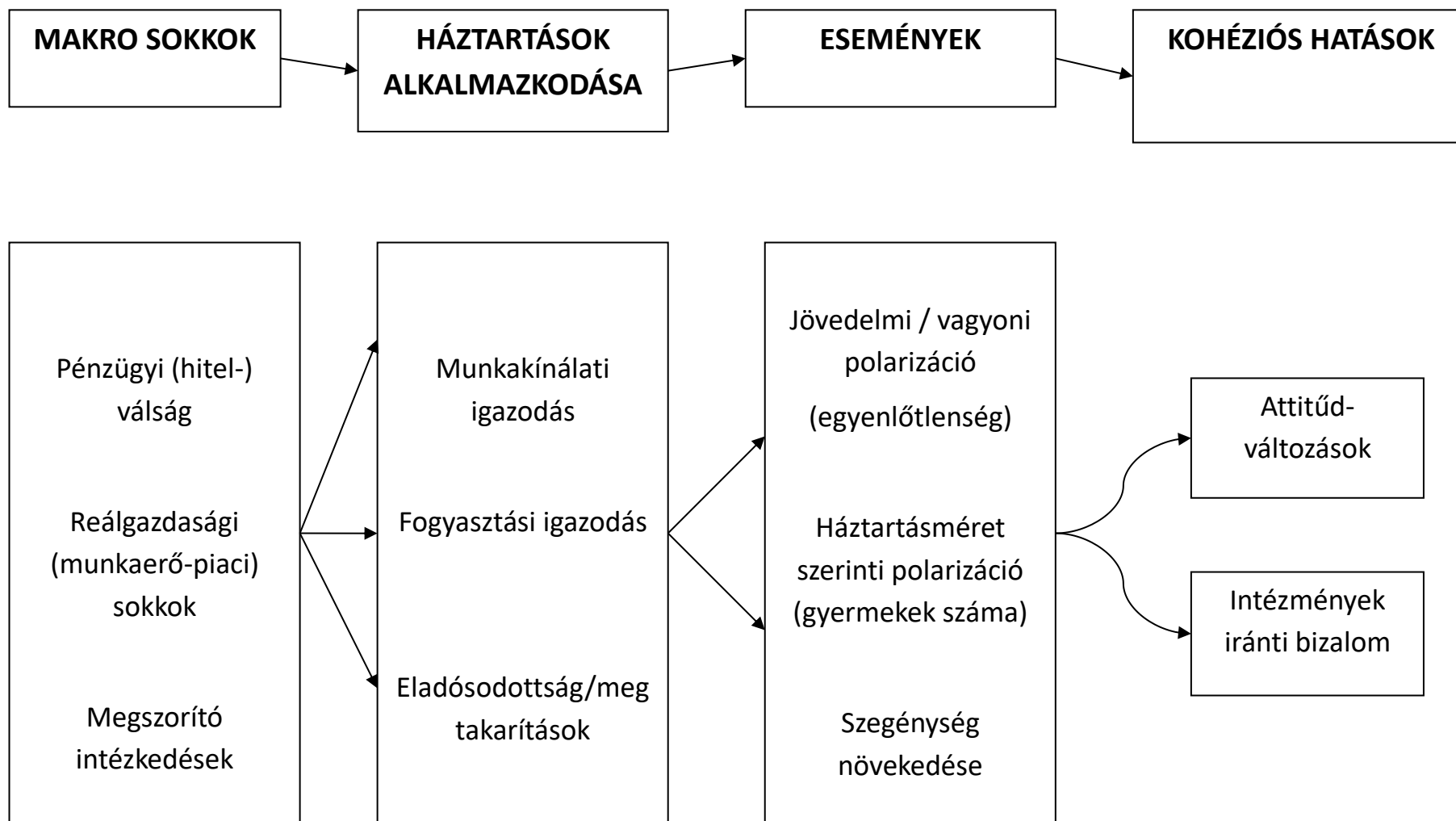
Gazdasági válságok esetén, amikor a kormányzati transzferek értéke csökken, a háztartások gyakran a barátokhoz vagy a családhoz fordulnak segítségért. A háztartások közötti transzferek különféle formát ölthetnek: rendszeres vagy alkalmi; pénzben, természetben adott vagy segítő munka. Ezek a magánjellegű transzferek gyakran valamiféle kölcsönös viszonyból adódnak, máskor pusztá

altruizmus motiválja őket. A kutatások szerint a rendszerváltó országokban a magántranszfereknek nagy szerepe volt a szegénység csökkentésében (Cox et al 1997, Verme 2011). Harcsa és Bocz (2001) kimutatták, hogy Magyarországon 1989 és 2000 között megnőtt azoknak a száma, akik nem részesülnek háztartások közötti transferekből. Medgyesi (2003) a szülők és felnőtt gyerekeik közötti transfereket vizsgálta a 2000-es TÁRKI Háztartás Monitor adatfelvételek alapján. A tanulmány szerint a szülők 35%-a támogatta pénzügyileg független gyermekét az adatfelvételt megelőző két év során.

Ehhez kapcsolódó kutatási kérdéseink a következők:

- Vállalnak plusz munkát azok az egyének, akik súlyosan eladósodott háztartásban élnek?
- Hogyan változott azoknak az aránya a válság alatt, akik az informális gazdaságban dolgoznak?
- Milyen forrásból származó jövedelemből élnek az inaktívak, mi a jellemző struktúrája bevételeiknek?
- Kapnak magántranszfereket azok a háztartások, amelyek el vannak adósodva vagy fogyasztási nehézségekkel küzdenek?

1. ábra: A kutatási elméleti keretrendszere

A háztartások alkalmazkodásának másik jellemző formája a **fogyasztásnak a válságkörülményekhez való igazítása**. Számos tanulmány foglalkozik azzal, hogy a fejlődő országokban hogyan alkalmazkodtak a háztartások a válságokhoz az elmúlt évtizedekben. Ezek a cikkek általában olyan nagyobb országokat vizsgáltak, mint Indonézia vagy Mexikó (pl. Duncan 1999, Dahani 2003, McKenzie 2006). Jóval kevesebb cikk foglalkozott azonban hasonló kérdésekkel a fejlett országokban, azzal, hogy hogyan reagálnak a fogyasztók a válság okozta változásokra, vagy milyen fogyasztási mintázatok figyelhetők meg. A kutatásban Magyarországra vonatkozóan keressük ezekre a válaszokat.

A fogyasztás válságbeli alkalmazkodási stratégiáival foglalkozó kutatások alapján az a várakozásunk, hogy a fogyasztók különböző szinteken és különböző módokon igyekeznek simítani fogyasztásukat. A legfontosabb simítási mechanizmus a fogyasztási struktúra megváltoztatása: a háztartások csökkentik a félig tartós termékekre költött kiadásait, hogy az alapvető élelmiszereket továbbra is megvehessék. Kutatásunkban arra törekszünk, hogy egy olyan módszert dolgozzunk ki, amely elkülöníti egymástól a jövedelmi, demográfiai és válságkezelési-politikai hatásokat, és ezáltal pontosan fel tudja deríteni, hogy a háztartások hogyan növelték vagy csökkentették kiadásait bizonyos termékekre, vagyis hogy milyen stratégiát használtak annak ellensúlyozására, hogy háztartásuknak alacsonyabb jövedelemből kellett gazdálkodnia.

A háztartások fogyasztáson keresztüli alkalmazkodásáról akkor kaphatunk teljes képet, hogy ha ezeket a jelenségeket egy tágabb keretbe helyezzük: különválasztjuk a válság által érintett háztartásokat, majd elemezzük azt, hogy ők milyen alkalmazkodási stratégiákat alkalmaztak a jövedelmüket érintő sokkok ellen, például próbálták-e megnövelni rendelkezésre álló jövedelmüket és/vagy csökkenteni kiadásait és/vagy megváltoztatni ezek szerkezetét. Kutatásunkban azzal is foglalkozunk, hogyan lehet megbecsülni azt, hány olyan háztartás volt, amely a különféle definíciók alapján a válság által érintettnek tekinthető, mekkora ezek aránya a társadalomban és milyen demográfiai és egyéb jellemzőkkel rendelkeznek.

A kérdéseink tehát a következők:

- Mi volt a legjellemzőbb alkalmazkodási stratégia? Létezik különbség a szegény – nem-szegény háztartások között ebben a tekintetben?
- A háztartások egy stratégiához ragaszkodtak az alkalmazkodásban vagy inkább több stratégiából álló portfóliót valósítottak meg?
- Milyen reakciót adtak a közvetlenül nem érintett háztartások, változott ez a reakció a háztartás sérülékenységétől függően?
- Mi volt a legjellemzőbb stratégia-kombináció? Fenyegetett annak veszélye, hogy a háztartások élelmiszer-kiadásai túlzottan lecsökkennek?
- Lehetséges volt azzal sikeresen alkalmazkodni, hogy a háztartás növeli munkakínálatát – akár a munkaórák növelésével, akár úgy, hogy újabb háztartástagok lépnek be a munkaerő-piacra – még úgy is, hogy a munkaerő-piac a válság miatt jelentősen beszűkült?
- Milyen kapcsolat figyelhető meg a megtakarítások, az eladósodottság és a fogyasztási alkalmazkodás között?

- Lehet különbséget tenni az alkalmazott stratégiák között az alapján, hogy azok mekkora „kockázatot” képviseltek?

A háztartások kiadásainak néhány kategóriáját már említettük a korábbiakban, de emellett fontos még hangsúlyozni a lakásfenntartási költségeket, a fogyasztási hiteleket, beleértve ebbe a lakáshiteleket, ezeknek növekedése óriási volt ebben az időszakban. Összességében ezek a kiadások az összes fogyasztás egy negyedét jelentették, ez több, mint amit a háztartások ételre költöttek, és kétszer több, mint amit közlekedésre. Emellett az energia-kiadások is több, mint 50%-kal nőttek 4 éven belül (KSH 2011).

Kutatásunkban arra törekszünk, hogy a lehető legátfogóbban áttekintsük az alkalmazkodási stratégiákat, ezért a makro és mezzo szint mellett a mikro szintet is elemezzük. Nem csak idősoros elemzést végzünk a TÁRKI Háztartás Monitor korábbi adatait is felhasználva, társadalmi-gazdasági különbségek alapján osztályozva és elemezve a háztartásokat, de az attitűdöket és viselkedési mechanizmusokat külön is megvizsgáljuk. A racionális döntések mögött álló indokokról gyűjtünk információt, és azt elemezzük.

Jól ismert tény, hogy Magyarországon és egész Európában a háztartások **eladósodottsága** a 2000-es évek végén jelentősen megemelkedett (Fondeville et al 2010). A válság alatt a háztartások megélhetési problémái, eladósodottsága és a hitel-visszafizetési problémái tovább súlyosbodtak két csatornán keresztül is. Egyrészt a növekvő munkanélküliség és a transzfer jellegű háztartás-jövedelmek (nyugdíj, családtámogatás és szociális segély) csökkenése jövedelem-csökkenéshez vezetett. Másrészt mivel a magyar forint jelentősen leértékelődött más valutákhoz (pl. svájci frank) képest, ezért a devizában denominált hitelek törlesztő-részlete igencsak megnőtt (World Bank 2009). A csökkenő jövedelmek és növekvő törlesztő-részletek együttesen nehezítették azt, hogy a háztartások időben vissza tudják fizetni hiteleiket, így a fizetési hátralékkal rendelkező háztartások száma igencsak megnőtt.

A háztartások eladósodottságának a fogyasztásra és háztartási jól-létre való hatását egyelőre kevés tanulmány vizsgálta. Fondeville és szerzőtársai (2010) a 2008-as EU-SILC adatokat használva azt találták, hogy az eladósodottság és a csökkenő háztartásjövedelmek néhány EU tagállamban, így pl. Magyarországon is, már a válság előtt megnövelték azon háztartások arányát, amelyek nehezen jönnek ki a jövedelmükből. A TÁRKI Háztartás Monitor adatfelvétel adatain Tóth és Medgyesi (2011) elemezte az eladósodottság hatását a háztartásokra a válság kezdetén. A szerzők szerint a 2000-es években az eladósodott háztartások aránya az eloszlás szélein egyre hasonlóbb lett. Az anyagi deprivációt vagy pénzügyi nehézségeket elszenvedő háztartások aránya nőtt a válság első éveiben. A várakozásoknak megfelelően az alacsony jövedelmű háztartások azok, amelyeknek a hitelek visszafizetése a legnagyobb terhet jelentette.

Kutatási kérdések:

- Bár a magyar gazdaság a 2009-es recesszió óta lassan elkezdett növekedni, a munkanélküliségi ráták nem csökkentek, és a háztartások jövedelme továbbra is stagnál. A kutatás célja, hogy a háztartások eladósodottságáról egy nagyobb ívű képet nyújtson, amely hosszabb időszakot ölel fel. Meg fogjuk vizsgálni, hogy mely társadalmi csoportokat érinti leginkább az eladósodottság és melyeknek okoz fogyasztási nehézségeket (nehézséget, hogy kijöjjenek a pénzükből vagy hátralékot a közüzemi számlák tekintetében).

- A kutatás arra is kitér, hogy a háztartások hogyan küzdenek meg a megnövekedett hiteltörlesztés okozta fogyasztási nehézségekkel. A lehetséges stratégiák között szerepel a jövedelem növelése (másodállás, túlórák vállalása), a fogyasztás csökkentése (pl. nyaralás elhalasztása), ingatlanok és ingóságok eladása, vagy pénzügyi segítség elfogadása a szülőktől, rokonoktól vagy barátoktól.
- A háztartások egy másik lehetséges stratégiája a hitelkötelezettségek csökkentése. A kutatás vizsgálja azokat az eszközöket, amelyeket a háztartások erre használtak. Ennek kapcsán az adatgyűjtés arra is ki fog térni, milyen háztartások vettek részt a kormány által kezdeményezett hitelcsökkentési programokban. A szülőktől, rokonoktól és barátoktól érkező magántranszferek, illetve informális hitelek szerepét is fel akarjuk deríteni.

3.3 ESEMÉNYEK ÉS HATÁSOK

A válság különböző társadalmi csoportokra való hatása igen jelentős lehetett, ebből három eseményt érdemes külön kiemelni (ld. 1. ábra harmadik blokk):

- egyrészt az általános egyenlőtlenségekre és a társadalmi rétegek közötti polarizálódásra tett hatást,
- másrészt a háztartások demográfiai szerkezetének esetleges átalakulását (a háztartás méret és összetétel szerinti polarizációt), vagyis a válság (és a megszorító intézkedések) hatását a háztartásokra, a háztartásban élő gyermekek száma szerint.
- harmadrészt pedig a szegénység elterjedtségének, incidenciájának esetleges átalakulását.

A TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat folytatása lehetővé teszi azt, hogy a **jövedelemegyenlőtlenség és szegénység** trendjeit az 1990-es évek kezdetétől kövessük. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) hasonló adatfelvételei, amelyek az EU-SILC keretében készülnek, ennek keresztellenőrzésére is lehetőséget adnak. A jövedelem-eloszlás leírására számos egyenlőtlenségi mutatót használunk. Az Európai Unió társadalmi indikátor-rendszerében a leggyakrabban a Gini indexet és az S80/S20 mutatót alkalmazzák. Ezek mellett a leginkább használt mutatók az általános entrópia indexek vagy az Atkinson egyenlőtlenségi indexek családjába tartoznak. Az általános entrópia indexek olyan jellemzőkön (axiómákon) alapulnak, amelyeknek a kutatók szerint az egyenlőtlenségi indexeknek meg kell felelniük. Ezek a mutatók függetlenek az átlagtól, a népességtől, additíven felbonthatók és teljesítik a transzfer axiómát, azaz hogy egy gazdagabb egyén felől egy szegényebb felé irányuló transzfer az egyenlőtlenségi mutató értékét minden esetben csökkenti (Cowell 2000). Az Atkinson családba tartozó egyenlőtlenségi indexek egy olyan társadalmi jóléti függvényen alapulnak, ahol az egyenlőtlenségtől való eltérést az ϵ paraméter mutatja meg. A jövedelmi szegénység alakulását a relatív szegénységi rátával és a szegénység mélységével mérjük, különböző szegénységi küszöbök mellett (a medián 40-50-60%-a).

Az eloszláson belüli változásokat a polarizációs trendek elemzésével térképezzük fel. A polarizáció folyamata a társadalmi csoportoknak az eloszlás közepéről a szélre való vándorlását jelenti („a közép kiüresedése”), amely az eloszlást kétpólusúvá teszi. A polarizáció folyamatát tehát elsősorban a középosztály helyzete befolyásolja (Atkinson és Brandolini

2011), a polarizáltabb eloszlás gyengébb középosztályt jelent. Ez politikai jelentőséggel is bír, hiszen egy széles és erős középosztály léte kulcsfontosságú, a középosztálynak a gazdasági fejlődéshez, valamint a társadalmi és politikai stabilitáshoz való hozzájárulása miatt (Pressman 2007). A válság kezdetén a jövedelemegyenlőtlenséget és a polarizációs folyamatokat Tóth és Medgyesi (2011) tanulmányozták. 2007 és 2009 között azok az egyenlőtlenségi mutatók nőttek leginkább, amelyek az eloszlás aljára érzékenyek. A polarizációs tendenciákra vonatkozóan az elemzés a középosztály egyértelmű gyengülését, és az alacsony jövedelmű háztartások arányának növekedését mutatta ki.

Kutatási kérdések:

- Hogyan változtak a jövedelem-egyenlőtlenségi mutatók 2009 és 2012 között? Mennyire robusztusak ezek az eredmények más egyenlőtlenségi mutató választása esetén? Az eloszlás mely részein figyelhetünk meg változásokat?
- Jellemző a polarizációs tendencia a jövedelem-eloszlásra?
- Jellemző a polarizációs tendencia a háztartások között a foglalkoztatottság eloszlására?

A kutatás fontos területe a demográfiai szerkezet és a **gyermekes családok relatív jövedelmi helyének** vizsgálata. A magyar adatok azt mutatják, hogy az alapvető demográfiai jellemzőknek igen fontos szerepe van a jövedelmi egyenlőtlenségre (Förster és Tóth 2001, Tóth és Medgyesi 2011), és a szegénységre nézve is (Gábos és Kopasz 2008, Gábos és Szívós 2010, Gábos, Szívós és Tátrai 2013, KSH 2011). A háztartások nagysága, és ezen belül a szülők és a gyermekek száma a legfontosabb tényezők ebben az összefüggésben.

Bár szükség van a téma további részletesebb empirikus kutatására (ld. Gábos és Szívós 2010, KSH 2012 Magyarországról, vagy Callan et al. 2011 néhány EU tagállamról), de az valószínűsíthető, hogy a pénzügyi válságnak és az ahhoz kapcsolódó megszorítási intézkedéseknek nagyobb hatása volt a gyermekes háztartásokra, mint a gyermektelenekre, pl. a nettó rendelkezésre álló jövedelem vagy a szegénységi kockázat tekintetében. A háztartásokat a külső sokkok jövedelmi pozíciótól függően különbözőféleképpen érinthetik (Callan et al. 2011).

Magyarországon számos olyan policy változás történt az elmúlt három évben, amely a gyermekes háztartásokat, különösen a többgyermekes háztartásokat különösen érintette, hol pozitív, hol negatív szempontból. Újra bevezetésre került a családi adókedvezmény az egykulcsos adórendszerben, amely leginkább azokat érinti előnyösen, akik az átlagnál magasabb jövedelemmel és legalább három gyermekkel rendelkeznek. Másrészt a segélyrendszerben való változások, és különösen az egykulcsos adórendszer bevezetését kísérő egyéb intézkedések (az alacsony jövedelműek adókedvezményének eltörlése) valószínűleg negatívan érintették azokat a háztartásokat, amelyek már a válság előtt is magas szegénységi kockázatúak voltak. A háztartási válaszok ezekre a változásokra különbözőek lehetnek: a munkakínálat megváltozása, demográfiai döntések, fogyasztási és megtakarítási változások, attól függően, milyen volt az adott háztartás háttere és erőforrásai¹.

¹ A gyermekes családok policy változásokra adott viselkedési válaszainak modellezésével kapcsolatban ld. Pl. Apps és Rees 2001, Del Boca et al. 2003.

Kutatási kérdések:

- Hogy változott a gyermekes családok relatív jövedelmi helyzete a gazdasági és pénzügyi válság alatt?
- Hogy alakult a csoporton belüli egyenlőtlenség ezeknek a külső sokkoknak a hatására?
- Hogyan reagáltak a családok a jövedelmi helyzetükben történő változásokra? Hogy változott a munkakínálatuk, a gyermekvállalási hajlandóságuk, a fogyasztásuk vagy a jóléti államtól való függésük ebben az időszakban?

A kutatásban hosszú távú trendeket vizsgálunk, külön fókuszálva a válság előtti és a válságot követő jelenségekre, ehhez a TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálatának adatait használjuk fel. A kérdőívben feltett fókuszált retrospektív kérdések is segítségünkre lesznek a háztartások magatartásának vizsgálatakor.

Végezetül harmadik téma a **sérülékenység, az anyagi depriváció és a szegénység növekedése**. A válságot megelőző adatok alapján Magyarország azok közé az európai országok közé tartozott, ahol viszonylag alacsony volt a jövedelemegyenlőtlenség és a szegénységi kockázat. A válság alatt azonban az jövedelem-egyenlőtlenség jelentősen megváltozott (Szivós és Tóth 2013), a szegénységi kockázat pedig megnőtt (Gábos, Szivós és Tátrai 2013). A gazdasági és pénzügyi deprivációs indikátorok azt mutatják, hogy a társadalom egyre nagyobb részének romlanak az életkörülményei, egyre több háztartásnak nőtt meg jelentősen a szegénységi kockázata (Gábos és Szivós 2010, Eurostat Statisztikák). Míg a szegénységben élők pénzügyi helyzete már 2005 óta folyamatosan romlik, a nem szegény háztartások esetében ugyanez csak a növekvő eladósodottság hatására következett be (KSH 2012). Azoknak a magyaroknak a száma, akik olyan nem szegény háztartásban élnek, amely nem lenne képes egy nem várt pénzügyi kiadást fedezni, a 2004-es 54%-ról 2009-re 71%-ra növekedett. Ugyanennek a népességnek az egy ötöde nehezen tudja kifizetni közüzemi számláit, ez az arány öt évvel ezelőtt csak 15% volt.

Kutatási kérdések:

- A szegénységi kockázattal élők számának növekedése ezeknek a középosztálybeli csoportoknak a lecsúszásával magyarázható? Milyen jellemzői vannak a háztartásoknak, amelyek ezekbe a csoportokba tartoznak?
- Volt a válság alatt jelentős szegénységnövekedés? Mely társadalmi csoportok miatt következett ez be? Mik voltak a folyamat előidézői?
- Milyen volt a szegények helyzete a válság előtt? Jellemző volt a szegénység csökkenése ezekben az években? Nőtt a szegénységi rés a válság időszakában?
- Hogy változott a jövedelem és az anyagi jólét más mutatói közötti kapcsolat a válság alatt?
- Hogyan jelennek meg ezek a folyamatok a háztartások érzékelésében?

A jövedelem-eloszlási, szegénységi és más életminőségi indikátorok elemzését hosszú távú trendek figyelembe vételével, illetve a 2009-es és a 2012-es adatok közvetlen összehasonlításával végezzük. A fókuszált retrospektív kérdésblokk eredményeit is fel fogjuk használni a kutatás ezen részéhez.

3.4 TÁRSADALMI KOHÉZIÓ ÉS JÓLÉTI ATTITÚDOK

Végül a kutatás azzal is foglalkozik, milyen hatással vannak a korábban említettek a társadalmi kohézióra és az attitűdökre. Elemzésünk különös hangsúlyt fektet arra, hogy a közvélemény hogy viszonyul a hátrányos helyzetűekhez, milyen politikát tart követendőnek velük kapcsolatban, mi a társadalmi kohézióról való véleménye, milyennek tartja a társadalmi-gazdasági rendszert, és mit gondol, mely értékek és attitűdök tesznek sikeressé valakit a társadalomban. Ez utóbbi tényezők jelennek meg az 1. ábra negyedik blokkjában.

Magyarország hagyományosan **alacsony társadalmi tőkével** rendelkező ország – ennek gyökerei hosszú időre nyúlnak vissza a történelemben, ezt a jelenséget a szovjet uralom évei csak megerősítették, és ez a rendszerváltás óta sem változott meg. Az általános bizalom alacsony szintje viszonylag stabil volt az elmúlt évtizedben (Tóth 2010, 2011). Ha azonban a nyolcvanas évek elejétől kezdve eltelt időt vizsgáljuk, egy csökkenő trendet vehetünk észre. Az EVS (European Value Survey) adatai szerint a magyarok egy harmada volt bizakodó 1982-ben, míg ez az arány 2008-ra egy ötödre csökkent (Fábián et al. 2014). Nemzetközi összehasonlításban Magyarország konzisztensen az alacsony társadalmi tőkéjű országok között jelenik meg, miközben az állami újraelosztásra való igény relatíve magas (Tóth és Keller 2012, 2013).

Nemcsak a formális, hanem az informális társadalmi tőke szintje is kifejezetten alacsony hazánkban. Nagyon kevesen vesznek részt olyan önkéntes szervezetekben, mint a klubok vagy a szakszervezetek, és még a családhoz és barátokhoz fűződő informális kapcsolatok is nagyon meggyengültek a rendszerváltás alatt. A politikai részvétel és elköteleződés viszonylag magas, ennek oka a pártrendszerben keresendő, amely kifejezetten a polarizációt és a politikai elköteleződést erősíti. A pártrendszer kiélezi a versenyt a pártok között, emiatt viszonylag kevés, stabil párt van, kicsi a fluktuáció, jellemző az ideológiai polarizáció és a pártokkal való erős azonosulás. Az alacsony társadalmi kohézió és a társadalmi csoportok közti jelentős konfliktusok valószínűleg a társadalmi egyenlőtlenségek és az ez elleni sikertelen politikai fellépés következményei is. A másik oldalról azonban ez a bizalmatlanság és az altruizmus hiánya tovább növelik a társadalmi szegregációt és az egyenlőtlenségeket². 2002 után a kormányokkal való elégedetlenség miatt az intézményi bizalom tovább esett, amely végül 2008-ban egy hosszan tartó belső gazdasági és társadalmi-politikai válsághoz vezetett.

A magyar választási rendszer specifikus tulajdonságai miatt, amelyeknek semmilyen költségvetési kontroll jellegű ellensúlya nincs, a 2000-es évek elejére a választások idején a pártok olyan jóléti szolgáltatások ígérgetésébe fogtak, amelyek túlnyomórészt az inaktívak pénzügyi helyzetét javították. Ennek következtében a politikai ciklusok szabták meg az állami kiadások növekedésének és a megszorításoknak az egymást váltogató periódusait. Ez a bizonytalanság tovább növelte a bizalmatlanságot a politikai rendszer felé általánosságban véve, és különösen a politikai pártok felé. Az erősödő bizalmatlanság, amely a szocialista idők miatt már korábban is magas volt, paradox módon oda vezetett, hogy a kormányok még inkább a fenntarthatatlan, paternalista politikákhoz fordultak³.

² Ennek a kétoldalú kapcsolatnak a részletesebb elemzéséhez ld. Salverda et al. 2014.

³ Erről szóló korábbi tanulmányok Magyarországon pl. Csontos, Kornai és Tóth 1998, 1999, Janky és Tóth 2003, Medgyesi és Tóth 2007, nemzetközi összehasonlításban pl. Tóth és Keller 2013, Tóth

A kormányzati kommunikációban az erős paternalista irány miatt a válság kezelése úgy jelenik meg, mint egy folyamatos küzdelem, amelyet azért folytatnak, hogy az emberek jólétét a válság kedvezőtlen hatásaitól megvédjék. Az azonban nem egyértelmű, hogy ennek a kommunikációnak milyen hatása lesz az intézményi bizalomra és a mások iránti bizalomra. Hasonlóképp nyitott kérdés az is, hogy a jövedelem-egyenlőtlenség növekedése (amelyről a korábbiakban szó volt) hogyan fog hatni az ország társadalmi tőkéjére és a közéletben való részvételre⁴.

Kutatási kérdések:

- Az utóbbi időben bekövetkezett stabilizációs gazdaságpolitika milyen hatással volt az intézményi bizalomra? Magasabb bizalomhoz vezetett, vagy épp ellenkezőleg, a bizalom további erodálását hozta magával?
- Milyen hatása volt a megszorításoknak a munkakínálati döntésekre és a fogyasztási, megtakarítási döntésekre?
- Hogyan befolyásolta a növekvő egyenlőtlenség a társadalomban való előrejutáshoz kapcsolódó attitűdöket?
- Hogyan befolyásolta a növekvő egyenlőtlenség a társadalmi tőkét és a részvételt Magyarországon?
- Erősítették vagy gyengítették a hagyományosan paternalista szemléletet a gazdasági nehézségek, amelyeket a válság okozott a háztartásoknak?

A kutatás célja annak tanulmányozása is, hogy **az újraelosztásról és a társadalompolitikáról való vélemények, attitűdök** hogyan változtak meg az elmúlt időszakban a válság hatására. A jelentős költségvetési hiányt a válság tovább súlyosbította, ezért 2009-től a magyar kormány visszafogta jóléti kiadásait, és megszorításokat vezetett be. Ezzel egy időben a növekvő munkanélküliség következtében jelentősen csökkent a háztartások jövedelme. Feltételezéseink szerint ezzel megnőtt a kereslet az állami újraelosztás iránt. Az újraelosztással kapcsolatos véleményeket általában az önérték és az ehhez kapcsolódó értékek befolyásolják. A klasszikus közgazdaságtani érvelés szerint az önértékkövető szavazók társadalom-politikai preferenciáit leginkább az befolyásolja, hogy mennyi adót kell fizetniük és mennyiben részesülnek az újraelosztás következtében a transzferekből (Meltzer és Richard 1981). Azonban a választók gyakran értékalapon gondolkodnak arról, mekkora az egyenlőtlenség megfelelő mértéke vagy, hogy mennyire igazságos az a mód, ahogy a jövedelmi különbségek kialakulnak (Alesina és Giuliano 2010). Magyarországon Tóth (2008b) elemezte a válság előtt azt, hogy milyen tényezők befolyásolják az újraelosztás megfelelő mértékről való véleményeket. A Háztartás Monitor 2003-as adatain azt mutatta ki, hogy átlagosan azoknak alacsonyabb az igénye az újraelosztásra, akik gazdagabbak, azoknak, akik a múltban felfelé mozogtak a társadalomban, illetve azoknak, akik a jövőben a jövedelmük növekedését várják. Tóth és Keller (2012, 2013) későbbi hasonló tanulmányai hasonlóképp azt bizonyították, hogy az újraelosztásról való vélemények nagyban függenek a saját anyagi helyzet értékelésétől, a jövőbeli anyagi várakozásoktól és az általános társadalmi szolidaritásról való véleményről is.

2013b, Tóth, Horn és Medgyesi 2014.

⁴ Nemrégiben készült tanulmányok egy kétirányú kapcsolatot mutattak ki ebben a kérdésben, ld. Salverda et al. 2014, Tóth, Horn és Medgyesi, 2014.

Az általánosan az újraelosztáshoz kapcsolódó preferenciákon kívül célunk az is, hogy a feltétel nélküli, illetve feltételes transzferekhez⁵ kapcsolódó véleményeket elemezzük. Azok a szavazók, akik fontosnak tartják a jövedelmek elosztásában az igazságosságot, lehet, hogy szívesebben fizetnének transzfereket azoknak a szegényeknek, akik próbálnak saját helyzetükön javítani, mint a hasonlóképp szegényeknek, akiket lustának vagy gondatlannak tartanak (Fiszbein és Shady 2009). Ebben az esetben azokat a transzfereket, amiket a „jól viselkedő” szegények kapnak, támogatná a közvélemény, míg az univerzális transzfereket kevésbé. Azok a választók, akik egyet értenek ezzel, szívesen kötnének viselkedési feltételeket a transzferekhez. Azokban az esetekben, amikor a válság a középosztályt is súlyosan érinti, gyakran felmerülhetnek elosztási konfliktusok a középosztály és a szegények között is (Bernát 2010). Ezek a magatartások megerősíthetik az áldozatokat hibáztató attitűdöket és a feltételes jóléti juttatások támogatását.

Kutatási kérdések:

- Nőtt az állami újraelosztásra való kereslet a válság alatt? Mely háztartásokban változott ez a vélemény a leginkább?
- Mennyire tartják fontosnak a háztartások azt, hogy azok kapjanak állami segítséget, akik megérdemlik? Mi alapján határozzák meg azt, kik azok, akik megérdemlik ezt?
- Milyen típusú állami támogatásokat tartanak jónak a háztartások? A feltétel nélküli vagy a feltételes transzfereket támogatják inkább? Milyen feltételeket szabnának a feltételes transzfereknek (pl. aktív munkakeresés, gyerekek rendszeres iskolába járása, stb.)?

3.5 AZ IDŐBENI VÁLTOZÁSOK ELEMZÉSÉNEK TERVE

A 2015/2016-os adatfelvételek megtervezése során a megválaszolandó kutatási kérdésekből indultunk ki. Ahhoz, hogy a 2007-2015 közötti időszakra vonatkozóan ismereteket tudjunk gyűjteni a háztartások viselkedéséről, a következőkre van szükség:

A 2007-es állapot ismerete. Ezt a 2007. évi Társi Háztartás Monitor vizsgálatból (Szívós és Tóth szerk., 2008) nyert adatok és azok újraelemzése biztosítja a számunkra. A TÁRSI Háztartás Monitor vizsgálatának adatfelvétele 2007. szeptember 12-től november 6-ig tartott és a jövedelmekre vonatkozóan a 2006. október 1. és 2007. szeptember 30. közötti időszakról gyűjtött információkat. Abban a kutatásban 2024 háztartás adatát sikerült felvennünk. A 2007-es adatfelvétel tartalmazta azokat a kérdésblokkokat, amelyeknek a segítségével a magyar háztartások munkaerőpiaci helyzete, fogyasztási szintje és szerkezete, valamint megtakarítási és eladósodottsági pozíciója „kiindulásképpen” leírható. Mindezek mellett a 2007-es vizsgálat tartalmazott egy részletes kérdésblokkot a bizalomról, társadalmi kohézióról, illetve a szociálpolitikával kapcsolatos attitűdökről.

A 2015-ös állapot felvétele. Erre két lépcsőben került sor. Egyfelől a Monitor2015 „A” vizsgálat azt célozta, hogy lekérdezzük ugyanazokat a kérdésblokkokat, amelyeknek a segítségével a magyar háztartások munkaerőpiaci helyzete, fogyasztási szintje és szerkezete, valamint

⁵ Ezek használata Európában és Magyarországon is elterjedt az utóbbi évtizedekben, ld. Medgyesi és Temesváry 2013.

megtakarítási és eladósodottsági pozíciója a „végállapotban” (jelenlegi helyzetben) leírható. A Monitor 2015 „A” kutatás adatfelvételét részletesen bemutatja ennek a jelentésnek a 4.2. fejezete. Másfelől a Monitor 2016 „B” adatfelvétele megismételte a 2007-es kérdésblokk fontosabb kérdéseit bizalomról, társadalmi kohézióról, illetve a szociálpolitikával kapcsolatos attitűdökről, így az értékrend változása is nyomon követhető. A két adatfelvétel változóinak közös halmazát (átfedését) mutatja be.

A 2007 és 2015 között a háztartások objektív helyzetében és viselkedésében bekövetkezett változások nyomon követése. Tekintettel arra, hogy a 2007. és a 2015. évi vizsgálatok nem ugyanazon a mintán zajlottak (ezt a lehetőségét, bár fontolgattuk, a kivitelezésben fellépő adminisztratív, jogi és adatfelvételi-technikai komplikációk miatt elvetettük), két megoldás kínálkozott megvalósításra és mi mindkettővel kísérletezünk is.

Az egyik megoldás az, hogy kihasználjuk, hogy a Társi Háztartás Monitor vizsgálat egy **adatfelvételi sorozat**, amely gyakorlatilag minden második évben (bár nem pontosan mindig ugyanabban a hónapban) lezajlott. Ennek megfelelően a korábbi évek (2007, 2009, 2012, 2014) adatfelvételeiből nyert adatok ún. repeated cross section (ismételt keresztmetszeti) elemzésével következtethetünk a háztartási reakciókra. Ezt a kutatás elemző kötetében meg is fogjuk tenni, a rendelkezésre álló adatok és idősorok alapján.

A másik megoldás a **retrospektív kérdezés**, vagyis az, hogy a 2015. évi adatfelvétel kérdéseinek megtervezésekor egy speciális, erre a célra kialakított retrospektív kérdésblokkot dolgozunk ki. Ezt meg is tettük. A blokk elkészítéséhez komoly nemzetközi kutatómunkát végeztünk, felvettük a kapcsolatot az ezekben a témában nagy hagyományokkal rendelkező európai és amerikai kutatóhelyekkel, nemzetközi szervezetekkel, majd a tőlük kapott információk/javaslatok alapján dolgoztuk ki a saját kérdőívünket⁶.

A 2007 és 2015 között a háztartások szubjektív helyzetében és attitűdjeiben bekövetkezett változások nyomon követésekor azonban a „repeated cross section” megközelítésnek és a retrospektív megközelítésnek is megvannak a maga hátrányai. Mindezt komplikálja az, hogy a 2007-es felvétel is és a 2015-ös felvétel is háztartásmintán zajlott és bár minden 16 év fölötti személlyel egyéni kérdőívek is készültek, az egyéni kérdőívek háztartásokba klasztereződése attitűd elemzéseknél sajátos problémákat vethet fel. Ezért aztán a szubjektív helyzet időbeni változásának mérésére kialakított kiegészítő felvétellel, egy személyi, a 18+ népességre reprezentatív lekérdezéssel (Monitor 2016 „B”) kombináljuk a retrospektív válság-blokkot és a 2007-es kohézió, bizalom és jóléti attitűd blokkot. (Monitor 2015 „A” és Monitor 2016 „B” kérdőíveit és kérdezési segédanyagait az 1. és 2. mellékletek tartalmazzák.)

⁶ Tekintettel arra, hogy az általunk vizsgált kutatási kérdéseknek nincsenek jól kidolgozott nemzetközi sztenderdjei, a fentiekben említett tudományos kapcsolatfelvételek arra is módot adnak, hogy az általunk kidolgozott kérdőívek a partner intézetek munkáját is segítsék majd. Erre többek között például a tervezés alatt álló össz-európai lefedettségű European Quality of Life Survey kutatóival lefolytatott munka látszik ígéretesnek.

4. AZ ADATFELVÉTELEK BEMUTATÁSA

4.1 A KUTATÁS FOLYAMAT-MENEDZSMENTJÉNEK BEMUTATÁSA

A kutatási terv és kérdések meghatározása után elindult a kutatási koncepció, pontosabban a kérdőív megvitatása – belső körben és külső körben egyaránt, nemzetközi szakértők bevonásával. A kérdőív számottevő része megegyezik a korábbi Monitor kérdőívek szakaszaival, hogy a különböző évek adatfelvételei összevethetők legyenek egymással és készülhessenek idősoros elemzések. A válságkezelés blokk kérdései ezzel szemben újak, csak az idei Monitorban szerepelnek és a válság óta eltelt időszakra vonatkoznak, vagyis az elmúlt évek válságkezeléséről ebben az esetben a retrospektív kérdések adnak képet. A válságkezelés blokk 2015 tavaszán és nyarán készült el, európai, amerikai kutatóintézetekkel, szervezetekkel együttműködésben, többek között Janet Gornick (LIS), Tim Smeeding (Syracuse University), Richard Rose (Aberdeen University), Tadas Leoncikas (Eurofound) tanácsainak figyelembevételével.

A kérdőív szerkesztésével párhuzamosan, majd utána szeptemberben zajlott az adatfelvétel előkészítése, a felkérőlevél, útmutatók összeállítása, a kérdőív programtesztelése, a kérdezők instruktorainak eligazítása, képzése. Az adatfelvétel 2015. október 9-én kezdődött és 2016. január 3-án fejeződött be. A terepmunkáról hetente készült kimutatás, amelyet rendszeres találkozókra vitattunk meg, így az instruktorok és kérdezők teljesítményét folyamatosan követtük és visszajelzést is adtunk nekik. A folyamatkövetés mellett az ellenőrzés is megkezdődött már a terepmunka alatt (pl. telefonos ellenőrzések).

Az adatbázis tisztítása, ellenőrzése után megkezdődött a súlyozás és az imputálás, hogy reprezentatív adatbázist kapjunk a magyar társadalomról. Az alkalmazott módszert több héten át csiszolták a kutatók, heti, időnként heti több találkozón alakult ki a súlyozás és az imputálás pontos menete (erről részletesen a 4.2.3. fejezetben számolunk be).

4.2 A MONITOR „A” ADATFELVÉTEL LEÍRÁSA

4.2.1 Mintavétel és kérdőívek

4.2.1.1 A kérdőívek és az adatbázis struktúrája

A Háztartás Monitor 2015 kutatás – hasonlóan a korábbi évek Háztartás Monitor kutatásaihoz, valamint a Magyar Háztartás Panel kutatáshoz – adatgyűjtése során kétféle kérdőívet használtunk. A háztartások összes tagjának alapadatait (demográfiai és alapvető jövedelmi adatok), valamint a háztartás egészére vonatkozó jövedelmi és kiadási adatokat a *háztartás kérdőív* segítségével gyűjtöttük össze. Ezt a kérdőívet a mintába bekerült háztartások azon tagjától kérdeztük le, aki leginkább kompetens volt ezekben a témakörökben. Ezen kívül a háztartás 16 éves, illetve ennél idősebb tagjaival *egyéni kérdőív* is készült. Az egyéni kérdőívben a személyek foglalkozásszerkezeti pozícióját, jövedelmi viszonyait, iskolai és

foglalkozási életútját követtük nyomon. Az egyéni kérdőívben szerepeltek a jövedelmekkel, az anyagi helyzettel és egyéb kapcsolódó témakörökkel összefüggő attitűdkérdések is. (A kérdőíveket a mellékletek tartalmazzák.)

Az adatbázist egyéni szinten építettük fel, oly módon, hogy *az adatbázis tartalmazza a mintába bekerülő háztartás minden tagjának* – beleértve a 16 éven aluli gyerekeket, valamint az egyéni kérdőívre nem válaszoló 16 év feletti háztartástagokat – jellemzőit, mégpedig

- a demográfiai, foglalkozási és jövedelmi alapadatait (amelyek a háztartási kérdőívben szerepeltek), beleértve a háztartásfőhöz való családi kapcsolat jellegének mutatóját is,
- a háztartásra vonatkozó összes egyéb kalkulált adatokat (pl. háztartás összes jövedelme, háztartás létszáma stb.)
- valamint a 16 éves vagy idősebb, egyéni kérdőívre válaszolók esetében az egyéni kérdőív adatait.

Az egyénekre vonatkozó kutatási témakörök esetében tehát a teljes, vagy a megfelelő korosztályra leválogatott adatbázist tekintjük alapnak. A háztartásokra vonatkozó témakörök esetében pedig a háztartásfőkre leszelektált adatbázis adatait elemezzük.

4.2.1.2 Mintavétel

A minta a magyar háztartásokat régiók és településtípusok szerint reprezentáló valószínűségi minta. A minta elkészítéséhez többlépcsős, arányosan rétegzett, valószínűségi mintavételi eljárást alkalmaztunk. A rétegeket régió és településtípus szerint hoztuk létre úgy, hogy a budapesti kerületek és a 80.000 lakosnál nagyobb nagyvárosok önálló rétegeket alkottak.

A mintavétel első lépcsőjében a méretarányos valószínűségi mintavételi eljárás (PPS) módszerével minden rétegből kiválasztottuk azokat a településeket, amelyek a mintába kerültek.

A második lépcsőben került sor a mintába bekerülő háztartások kiválasztására. Először meghatároztuk, hogy a mintába bekerült rétegekből hány háztartásnak kell a mintában szerepelnie, a háztartások mintabeli aránya pedig megegyezik azzal az aránnyal, amekkora az adott rétegbe tartozó háztartások aránya a teljes népességen belül. (Minden réteg minden mintába bekerült településéből azonos számban kerültek a mintába háztartások.) Ezt követően, a minta konkrét kialakításához háztartási címlistát vásároltunk a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalától (KEH KH). A vásárolt címlista esetében az általunk meghatározott településekről, az általunk meghatározott számú, célcsoportba tartozó háztartás adatait kaptuk meg a szolgáltatótól, amely a címeket a teljes listából egyszerű véletlen mintavételi eljárással választotta ki. A címrendelés során korábbi adatfelvételi tapasztalatokra hagyatkozva a különböző mintavételi rétegek esetében más-más szorzókat alkalmaztunk a szerint, hogy mekkora megvalósulási arányokra számíthatunk (a megvalósulási arány alatt a válaszmegtagadás mellett, a lakatlan, elérhetetlen, vagy mindig üresen talált háztartásokat/házakat/épületeket is értjük). Ez alapján tehát egy nagyobb település esetében több címet osztottunk ki az adott körzetben esetében, mint egy kisebb településnél. (1. táblázat)

Az alkalmazott mintavételi eljárásunk tehát valószínűségi minta, a célcsoport minden tagjának ismert és közel azonos az esélye a mintába való bekerülésre, így a minta segítségével begyűjtött adatokból levont következtetések – a statisztikai hibahatár mértékén belül – általánosíthatóak a teljes célcsoportra.

Az adatfelvétel során az ún. *címlistás, csökkenő mintás* eljárást alkalmaztunk. Ennek lényege, hogy nem alkalmazunk pótcímeket, hanem a mintavételi eljárás során eleve kalkulálunk a válaszmegtagadások, és egyéb okok miatt várhatóan kieső címek számával. Ez az eljárás a tudományosan leginkább megalapozott, a nemzetközi gyakorlatban legáltalánosabban alkalmazott szisztéma (szemben a pótcímes eljárással, amelyet a nemzetközi gyakorlatban egyáltalán nem alkalmaznak). Az elvártnál nagyobb elemszámú induló mintát határoztunk meg tehát, azt vártuk el a kérdezőktől, hogy az induló mintába bekerült összes háztartást keressék fel, és kérdezzék le.

1. táblázat Rendelt címek és megvalósult interjúk a mintavételi rétegek esetében

Mintavételi réteg	Összesen kérdezendő (háztartás)	Címrendelés szorzók	Összes rendelt cím	Kiadott cím	Elkészült háztartás-interjú	Elkészült egyéni-interjú
Közép Magyarország város	294	2,4	706	494	80	171
Közép Magyarország község	154	1,8	277	194	72	187
Közép Dunántúl város	231	2,4	554	388	140	336
Közép Dunántúl község	154	1,8	277	194	110	280
Székesfehérvár	42	2,4	101	71	21	45
Nyugat Dunántúl város	152	2,4	365	256	108	290
Nyugat Dunántúl község	147	1,8	265	186	95	239
Győr	54	2,4	130	91	16	35
Szombathely	32	2,4	77	54	32	75
Dél Dunántúl város	162	2,4	389	272	61	119
Dél Dunántúl község	147	1,8	265	186	84	170
Pécs	68	2,4	163	114	44	82
Észak Magyarország város	186	2,4	446	312	112	199
Észak Magyarország község	216	1,8	389	272	134	313
Miskolc	71	2,4	170	119	37	67
Észak Alföld város	266	2,4	638	447	239	578
Észak Alföld község	175	1,8	315	221	121	297
Debrecen	89	2,4	214	150	23	38
Nyíregyháza	47	2,4	113	79	20	40
Dél Alföld város	273	2,4	655	459	241	543
Dél Alföld község	147	1,8	265	186	92	194
Kecskemét	46	2,4	110	77	35	71
Szeged	74	2,4	178	125	48	97
Budapest	807	3,7	2986	2090	807	1771
	4034		10048	7037	2772	6237

A mintába került háztartásokat kérdezőbiztosaink személyesen keresték meg. A mintába bekerült címeket legalább háromszor fel kell keresniük, két különböző napszakban. A hét közbeni megkeresés egyikének este 6 óra utáni időpontra kellett esnie. (Az elvárás a legalább

háromszori megkeresés volt, de az esetek többségében ennél többször is megpróbálkoztak a kérdezők az adatfelvétellel azokon a címeken, amelyeket az első két alkalom egyikében sem értek el.)

Az adatfelvétel során az 7037 elemszámú induló mintából 2772 sikeres háztartás-interjú, és 6237 egyéni kérdőív készült el.

4.2.2 Terepmunka

4.2.2.1 A terepmunka megszervezése, kérdezők, instruktorok, képzés

Az adatfelvételt a Társi Zrt. Adatfelvételi Osztálya végezte el, az általa működtetett országos kérdezőbiztosi hálózat segítségével.

A Társi mintegy 150-200 fős kérdezői hálózatának élén a vezető instruktor áll, aki a Társi állandó belső alkalmazottja, és feladata a kérdezés teljes folyamatának szervezése, irányítása. A vezető instruktor közvetlen kapcsolatban a területi instruktorokkal áll, akik a Társival keretszerződéses munkaviszonyban vannak.

A hierarchia következő fokán tehát a területi instruktorok (14 fő) állnak. Ők jelentős szaktudással és gyakorlattal rendelkező szakemberek. A területi instruktorok felelősek a hozzájuk tartozó – általában egy, esetenként két megyét felölelő – területen folyó terepmunkáért. A területi instruktorok mind a vezetőinstruktorral, mind pedig a területükön dolgozó kérdezőbiztosokkal napi kapcsolatban állnak.

A területi instruktorok az adatfelvételi munka technikai lebonyolításán – kérdőívek és instrukciók átadása-átvétele, egy-egy konkrét kutatással kapcsolatos kérdezői eligazítás, stb. – túlmenően felelősek a területükön dolgozó kérdezőbiztosok kiválasztásáért, a központi képzést követő továbbképzésekért, és nem utolsósorban ők végzik a terepmunka első kontrollját is.

A Monitor „A” és „B” kutatások CAPI rendszerben történtek. Ez azt jelenti, hogy a kérdezőbiztosok tableten / lapon kérdeztek.

A terepmunka során a Társi kérdezői a következők szerint járnak el:

- A mintába bekerült címeket a kérdezőbiztosoknak az első sikertelen megkeresés után is legalább két alkalommal fel kell keresniük. Ezek közül legalább egy látogatás hétköznap 6 óra után, illetve valamelyik hétvégi napon lesz. A négy látogatásnak legalább két különböző hétre kell esnie.
- Minden felkeresést (akár sikeres, akár nem) részletesen dokumentálniuk kell. A sikertelen felkeresések esetében adott kódok alapján pontosan dokumentálják a kiesés okát.
- Minden felkeresés esetében részletesen dokumentálják az adott épület, illetve háztartás jellegzetességeit is az előzetesen meghatározott szempontok alapján (pl. épület jellege, állapota, szemét, vandalizmus, stb.)

- Az adatfelvétel során egy kérdezőbiztos a megrendelő és a témafelelős kutató által meghatározott, kérdezési és adathitelességi szempontból meghatározott optimális interjúszámnál több interjút nem készíthet el. E feltétel betartásának kontrollját a területi instruktorok, illetve a kérdezőknek az adatfelvételi szerverrel történő rendszeres kommunikációjának figyelemmel kísérése biztosítja.

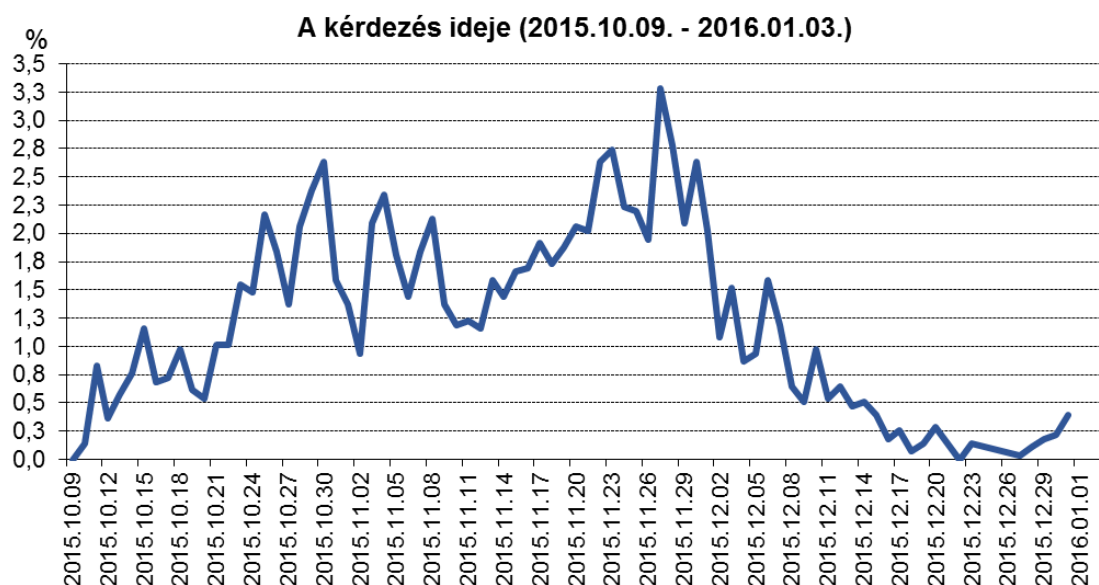
A terepmunka TÁRKI által használt azon dokumentumai, amelyek a kérdezettek kérésével kapcsolatos bizalmát megerősítik:

- - kérdezőink rendelkeznek a „felkérő levél” példányával, mellyel igazolni tudják a kérdezettek felé az adatfelvétel tényét, a megrendelő személyét, a kutatás célját, stb.
- - a terepmunka során kérdezőink fényképes igazolvány viselésével kötelesek igazolni, hogy a TÁRKI nevében járnak el,
- - a kérés végzetével egy ún. „Köszönő-Kártyát” kap a kérdezett, mely azon felül, hogy a TÁRKI adatfelvételi osztályvezetőjének aláírásával igazolva megköszöni a válaszadást a kérdező személyes aláírását és az országos vezető instruktor nevét és elérhetőségét is tartalmazza, lehetőséget adva ezzel a kérdezettnek a kutatással kapcsolatos ellenőrzésekre,
- - szülői „beleegyező” nyilatkozat: a mintakeretet 16 éves és idősebb háztartástagok alkotják. A hatályos jogszabályok szerint e korosztálytól csak abban az esetben lehet kérdőívet lekérdezni, ha a kérés megelőzően a kiskorú szülője, ill. gondviselője hozzájárult a kiskorú adatszolgáltatásához. A szülői „beleegyező” nyilatkozat mindamelllett, hogy megismerteti a szülőt a kutatás céljával, a szülő írásos hozzájárulását is kéri a kiskorú kutatásban való részvételéhez.

4.2.2.2 A kérés folyamata és a kérés ellenőrzésének első lépése

Kérdezőbiztosaink személyesen keresték fel a mintába került háztartásokat. A Háztartás Monitor kutatás adatfelvétele 2015. október 9-től 2016. január 3-ig tartott.

2. ábra A teljes adatfelvétel időbeni megoszlása

A kérdezőket munkába állásuk előtt a regionális központokban képezzük ki, a későbbiekben pedig a regionális instruktorok segítségével végzik munkájukat. A kérdezők a területi instruktorokkal vannak napi kapcsolatban. A kérdezők minden adatfelvételhez írásos kérdezési útmutatót kapnak, mely egyrészt felhívja a figyelmet a kérdőív legfontosabb részeire, másrészt a viszonylag ritkábban előforduló kérdezési helyzetek megoldásához ad iránymutatást.

A Háztartás Monitor kutatás terepmunkáját megelőzően a területi instruktorok egész napos kiképzésen, és tréningen vettek részt. A kérdezők tréningje pedig a területi instruktorok vezetésével, a TÁRKI belső munkatársainak segítségével a regionális központokban történt. A kérdezők csak ez után a speciálisan az adott kutatásra vonatkozó tréning után kezdhették el a kérdőívek lekérdezését.

Ugyanakkor a kérdezőket szigorúan ellenőrizzük is. Az ellenőrzés első szintjét a területi instruktorok (címkártya kitöltés ellenőrzése, kontakt jelölés, a kérdező teljesítette-e a felkeresési szabályt), második szintjét az adatok számítógépes ellenőrzési folyamata, harmadik, legfelsőbb szintjét pedig a TÁRKI fő ellenőrzési csoportja végzi.

4.2.2.3 A kérdezést követő adatfelvételi munkafolyamatok, ellenőrzés és javítás

Az adatokat minden munkafázisban többszintű ellenőrzésnek vetettük alá.

Központi fő ellenőrzés:

A regionális ellenőrzés mellett – amelyet a területi instruktorok végeznek – a TÁRKI-ban olyan központi ellenőrzési rendszert is fenntartunk, amelyhez tartozó munkatársak nincsenek napi

kapcsolatban a kérdezőkkel, így a központi ellenőrzést nem befolyásolja az esetleges személyes szimpátia, stb. A központi ellenőrzés során minden 10. címet kijelöltük ellenőrzésre, minden kérdezőtől ellenőriztünk sikeres és sikertelen interjút is. A központi ellenőrzés fókuszált azokra az esetekre is, területekre illetve kérdezőkre, amelyek fennakadnak az adatok ellenőrzésének a kérdezést követő lépcsőjén: az elkészült „nyers” adatbázis számítógépes logikai ellenőrzése során. A központi ellenőrzés tehát szigorú, problémára fókuszált ellenőrzést is végez. Az ellenőrzés negatív eredménye az ellenőrzött személlyel (kérdező, instruktör) való munkakapcsolat azonnali megszakítását eredményezi. Ennek a célra orientált ellenőrzésnek számos formája van: személyes ellenőrzés, telefonos ellenőrzés, ellenőrző levelek írása, stb.

A Háztartás Monitor kutatás esetében a központi ellenőrzés az elkészült interjúk 14 százalékát ellenőrizte telefonon. A sikertelen címek 10 százalékában a címkártyára írt épület jelleget ellenőriztük internetes térkép segítségével. Válaszmegtagadások esetében pedig szintén telefonos ellenőrzés történt, utólag keresett telefonszámok segítségével.

Számítógépes adatellenőrzés és javítás:

Az adatellenőrzés az alapsorok tisztítását és az adatok logikai ellenőrzését jelenti. A „nyers” adatbázis összeállítását követően az adatokat számítógépes ellenőrzési folyamatnak vetjük alá, amely során az esetleges logikai ellentmondások kimutatásával keressük az esetlegesen bennmaradó hibákat. Ezt a munkát a Háztartás Monitor kutatásban részt vevő vezető kutatók útmutatásai – a kapott részletes hibakeresési szempontok, listák ellenőrző keresztábra-tervek – alapján a hibakeresésben, javításban gyakorlatlaltal rendelkező, a programozáshoz is értő munkatársak végzik. Az ellentmondásosnak tűnő adatokat tartalmazó kérdőíveket logikai úton vagy a kérdezettek telefonos felkeresésével javítottuk.

4.2.2.4 Az adatfelvétel főbb adatai

2. táblázat

	N	%
Összes cím	7114	
Összes felkeresett cím	7114	
Összes lekérdezett cím	2772	39%
A kérdés megíúsult a címen	4342	61%
Nem készült elégséges számú egyéni kérdőív	59	1%
Sikertelen cím	4283	98,6%
A. Megkeresés eredményének megoszlása:		
Sikeres kapcsolatfelvétel, nem készült interjú, de időpontot egyeztettek	29	1%
Válaszmeztagadó egyén, de van esély, hogy a háztartás más tagja válaszol	4	0,1%
Válaszmeztagadó háztartás	2519	59%
Sikertelen megkeresés, nem sikerült kapcsolatba lépni a háztartással, de információ van a háztartásról	451	10%
Sikertelen megkeresés, nem sikerült kapcsolatba lépni senkivel	838	20%
Rossz cím (lakatlan, lerombolt, középület, intézmény)	322	7%
Más eredmény	120	3%
B. Megíúsulás / válaszmeztagadás okának megoszlása:		
Elköltöztek (belföldre)	94	3%
Elköltöztek (külföldre)	36	1%
Ismeretlen helyre költöztek	130	4%
Nem enged be senkit a házába	519	17%
Nem válaszol kérdőívekre, nem érdekli	1762	57%
Tartósan alkalmatlan neki a válaszadás ((pl. beteg, gyerekek) egyéb okból elfoglalt (pl. vendégek) túl elfoglalt, nincs ideje)	394	13%
Egyéb válasz	155	5%
A lekérdezett háztartásokban élő összes személy száma	6237	100%
A lekérdezett háztartásokban élő 16 éves és idősebb háztartástagok száma	5512	88,4%
A lekérdezett háztartásokban élő 16 éven aluliak száma	725	11,6%
16 éven felüli háztartástagokkal elkészült egyéni kérdőívek száma	5053	91,7%
16 éven felüli háztartástagokkal nem készült egyéni kérdőív	459	8,3%

3. táblázat A felkeresett háztartások száma és aránya településtípusonként

Település típus		Felkeresett háztartások
Budapest	N	2105
	%	29,6%
Város	N	3541
	%	49,8%
Község	N	1468
	%	20,6%
Összesen	N	7114
	%	100,0%

4. táblázat Válaszadási, megtagadási, megghiúsulási arányok a felkeresett háztartások körében, településtípus szerint

Település típus		Elkészült	Megtagadta	Megghiúsult	Összes felkeresett cím
Budapest	N	1257	1221	1063	3541
	%	35,5%	34,5%	30,0%	100,0%
Város	N	708	421	339	1468
	%	48,2%	28,7%	23,1%	100,0%
Község	N	807	881	417	2105
	%	38,3%	41,9%	19,8%	100,0%
Összesen	N	2772	2523	1819	7114
	%	39,0%	35,5%	25,6%	100,0%

5. táblázat Az egyéni kérdőívre való válaszadási arányok a 16 éves és idősebb személyek körében, településtípus szerint

Település típus		Elkészült	Nem készült el	Megkeresett 16 éven felüli családtagok
Budapest	N	1569	49	1618
	%	97%	3%	100,0%
Város	N	2168	255	2423
	%	89,5%	10,5%	100,0%
Község	N	1316	155	1471
	%	89,5%	10,5%	100,0%
Ország összesen	N	5053	459	5512
	%	91,7%	8,3%	100,0%

6. táblázat Az egyéni kérdőívre való válaszadás arányok a 16 éves és idősebb személyek körében, régiók szerint

Régió		Elkészült	Nem készült el	Megkeresett 16 éves és idősebb családtagok
Közép-Magyarország	N	1847	85	1932
	%	95,6%	4,4%	100,0%
Közép-Dunántúl	N	497	54	551
	%	90,2%	9,8%	100,0%
Nyugat-Dunántúl	N	496	65	561
	%	88,4%	11,6%	100,0%
Dél-Dunántúl	N	320	19	339
	%	94,4%	5,6%	100,0%
Észak-Magyarország	N	452	56	508
	%	89,0%	11,0%	100,0%
Észak-Alföld	N	741	87	828
	%	89,5%	10,5%	100,0%
Dél-Alföld	N	700	93	793
	%	88,3%	11,7%	100,0%
Ország összesen	N	5053	459	5512
	%	91,7%	8,3%	100,0%

4.2.3 Kutatói file előállítása

4.2.3.1 Minta megvalósulás és súlyozás

A válaszmegtagadásokból és egyéb okból való kiesések miatti torzulást súlyozással korrigáltuk. A válaszmegtagadások, ill. kiesések két szinten következhetnek be:

1. háztartás szinten, amikor a mintába került háztartással nem sikerült interjút készíteni
2. egyéni szinten, amikor a háztartással sikerült felvenni a kapcsolatot és egyéni kérdőívek is készültek, de valamelyik 16 éves, ill. idősebb háztartástaggal nem készült egyéni kérdőív.

Az adatbázishoz készített súly (HTSULY) egyszerre alkalmas a válaszadó háztartások megoszlásainak a magyarországi háztartásokra jellemző megoszlásokhoz és a háztartások összes tagjából álló egyéni minta megoszlásainak a magyarországi háztartásokban élő népesség megfelelő megoszlásaihoz való súlyozására.

A súlyozás két lépésben zajlik: elsőként a területi szinten eltérő megvalósulási arányokat korrigálja, ami a csökkenő-mintás mintavétel, illetve maga az adatfelvétel gyakran előforduló hátulütője, miszerint regionális és ezen belül településtípus szinten nem az eredetileg kalkulált elemszámok teljesülnek az adatgyűjtés során. Ebben a lépésben az adatbázishoz készített súly beállítja a mintavételkor kalkulált területi arányokat (háztartási szinten), majd a második

lépésben egyéni, demográfiai paraméterekkel dolgozik, mely szempontok a következők voltak:

- Nem
- Életkor (0-34 éves / 35-59 éves / 60 év felett)
- Legmagasabb iskolai végzettség (érettségi alatt / érettségi / érettségi felett)
- Településtípus (város / község)
- Háztartáslétszám (1 fő / 2-3 fő / 4+ fő)
- Háztartásfő / nem háztartásfő

A súlyozás a 2011. évi népszámlálás adataihoz történt. A súlyozott adatok a fenti szempontok szerint pontosan illeszkednek a populáció ismert adataihoz.

Ez az alapsúly használható minden háztartásszintű elemzéshez és azokhoz az egyéni szintű elemzésekhez, amelyek az összes háztartástag mintáját elemzik.

7. táblázat A minta megoszlásai

	Népszámlálás 2011 (%)		Minta súlyozatlan megoszlása (%)		Minta súlyozott megoszlása (%)	
	Háztartásfő	Összes személy	Háztartásfő	Összes személy	Háztartásfő	Összes személy
Nem						
Férfi	67	47	67	46	67	47
Nő	33	53	33	54	33	53
Összesen	100	100	100	100	100	100
Iskolai végzettség						
Érettségi alatt	54	60	54	56	55	60
Érettségi	27	26	29	29	27	26
Diplomás	19	15	17	15	18	14
Összesen	100	100	100	100	100	100
Település típusa						
Város (Budapest is)	72	69	74	73	69	66
Falu	28	31	26	27	31	34
Összesen	100	100	100	100	100	100
Életkor						
0-34	14	40	9	29	13	40
35-59	49	36	49	36	49	36
60+	37	23	42	35	38	24
Összesen	100	100	100	100	100	100
Háztartás létszáma						
1 fő	32	14	36	16	32	14
2,3 fő	49	49	47	49	49	49
4 fő vagy több	19	37	17	35	19	37
Összesen	100	100	100	100	100	100

4.2.3.2 Képzett változók leírása

4.2.3.2.1 Demográfiai képzett változók

A demográfiai program az életkor és a háztartásfőhöz való viszony alapján képez az elemzésekhez gyakran használt változókat. Ezek közül a legfontosabb a háztartástipológia, mely az együtt élő felnőttek és gyermekek számát kombinálja a közöttük fennálló rokoni kapcsolat jellegével. Ezen kívül olyan változókat képeztünk, mint legkisebb gyermek életkori csoportja, a felnőttek, a 18-, a 15-, illetve a 13 év alatti gyermekek száma. Ez utóbbiak segítségével állítottunk elő olyan változókat is, melyek a nemzetközi szakirodalomban elterjedt ekvivalencia-skálákat (OECD-skála és az EUROSTAT által is használt módosított OECD-skála) jelenítik meg. Ezen felül változót képeztünk a háztartásfő fontosabb társadalmi-demográfiai jellemzőiből: nem, életkor, korcsoport, legmagasabb iskolai végzettség.

8. táblázat Főbb demográfiai képzett változók listája.

Háztartásnagyság
A 18 év alatti háztartástagok száma
A 15 év alatti háztartástagok száma
A 13 év alatti háztartástagok száma
Háztartás összetétel
Háztartástipológia:
Egyszemélyes, <60
Pár <60
Pár 1 gyerekkel
Pár 2 gyerekkel
Pár 3 gyerekkel
Pár 4+ gyerekkel
Egyedüli szülő gyerekkel
Más háztartás gyerekkel
Egyéb háztartás <60
Egyszemélyes 60+
Pár 60+
Egyéb háztartás 60+
Háztartásfő kora (14, 6 kategória)
Háztartásfő neme
Háztartásfő iskolai végzettsége
Saját és nem saját gyermekek száma a háztartásban
OECD I. skálával számolt fogyasztási egységek
OECD II. skálával számolt fogyasztási egységek
A háztartás munkaintenzitása

4.2.3.2.2 A jövedelemváltozók szerkezete a 2015-ös felvételben

A jövedelmek számbavétele a 2012-es és 2014-es Háztartás Monitor felvételhez hasonlóan történt, vagyis a korábbi évek módszertanát követtük. Annyiban változott maga a

jövedelemszámítás amennyiben a kérdőív vonatkozó kérdésblokkja változott, vagyis újabb jövedelemtípusokra kérdeztünk rá: ilyenek voltak például a közmunkából szerzett jövedelem és a külföldi transferek. Mivel maga az adatfelvétel ún. CAPI⁷ módszerrel történt, vagyis a kérdezők nyomtatott kérdőív helyett notebook-kal kérdeztek, a logikai hibák szűrése már az adatfelvétel során biztosított volt, amennyiben a leprogramozott kérdőív számos ellenőrző rutint tartalmazott.

A jövedelemváltozók szerkezete a 2015-ös felvételen:

A háztartások jövedelme (éves jövedelmeknél HHJHZTEV) az egyéni kérdőívben felmért személyes jövedelmek (éves jövedelmeknél EGJOSZEV) és a háztartási kérdőívben felmért háztartási jövedelmek (HHJOVOSZ) összegzéséből adódik.

$$HHJHZTEV=HHJOVOSZ+\Sigma(EGJOSZEV)$$

9. táblázat A háztartási jövedelmek kategóriái

Tőkejövedelmek (HHJTOKE)	Bérbeadás (HHJKIAD) Pénzügyi befektetés jövedelme, árfolyamnyereség (HHJOSZT) Vállalkozó jövedelmek (HHJVALL), amely a vállalkozások nyereségét (HHCNYER1, HGCNYER3, HGCEG3FT) és a mezőgazdasági árutermelés nyereségét (HGJMGELA) tartalmazza.
Családi támogatások (HGJCSJOV)	Családi pótlék (HGJCSPEV), Kiegészítő családi pótlék (HGJKCSEV), árvaellátás (HGJARVEV), egyéb gyermekneveléssel kapcsolatos támogatás (HGJEGYEV)
Szociális támogatások (HGJSOCEV)	Lakásfenntartási támogatás (HGJLFTEV)
Saját termelésű fogyasztás	Saját termelésű mezőgazdasági termékek fogyasztása (HGJMGTAK)
Egyéb háztartási jövedelmek (HGJEGYED)	Nyeremény (HGJNYER), tartásdíj (HGJTDJK), más háztartástól kapott pénzügyi támogatás (HGJTAMO), más háztartástól kapott ajándék (HGJAJAN), külföldről kapott utalás (HGKTAMO)

⁷ CAPI a Computer Aided Personal Interview rövidítése, vagyis személyes kérdezés számítógép segítségével.

10. táblázat Az egyéni kérdőívben felmért jövedelem-kategóriák

Főmunkahelyi rendszeres jövedelmek (EHJFMHEV)	Főmunkahelyi kereset (EHJFOMEV), közmunka jövedelem (EHJKOZEV) borrávaló, hálapénz (EHJBOREV), természetbeni juttatás (EHJTEREV), számlára felvett munkabér (EHJSZLEV), előző főmunkahely keresete (EHJEFMEV), volt munkahely keresete (EHJVMJEV).
Főmunkahelyi ritka jövedelmek (EHJRITEV)	Prémium, jutalom (EHJPREMP), végkielégítés (EHJVEGFT).
Különmunka jövedelmek (EHJKMUEV)	Kereset rendszeres különmunkából (EHJKMAEV stb.) kereset alkalmi munkából (EHJALKEV).
Társadalombiztosítási jövedelmek (EHJTBEV)	Táppénz (EHJTAPEV), munkanélküli járadék (EHJMUNEV), Gyed (EHJGYEEV), terhességi gyermekágyi segély (EHJTESEV), nyugdíj (EHJNYUEV).
Szociális jövedelmek (EHJSZCEV)	Keresetpótló juttatás (EHJATKEV), álláskeresési segély (EHJMNSEV), más munkanélküliséghez kapcsolódó ellátás (EHJMMEEV) foglalkoztatást helyettesítő támogatás (EHJMFHEV), ösztöndíj (EHJOSTEV) GYET (EHJGYNEV), GYES (EHJGYSEV), GYED (EHJEGYEV), időskorúak járadéka (EHJIDJEV), egyszeri anyasági támogatás (EHJANYEV).
Transzfer-jövedelmek (EHJTRAEV)	Életjáradék eltartási szerződésből (EHJEJDEV), életjáradék kárpótlási jegyből (EHJKAREV).

4.2.3.2.3 Jövedelemszámítás és imputáció a 2015. évi Háztartás Monitor vizsgálatban

A jövedelmek imputációja három lépésben történik a jövedelmek összesítése során. Első lépésben a háztartási szintű jövedelmek számbavételekor tőkejövedelmeket imputálunk a háztartásoknak. A tőkejövedelmeknek három fő típusát különböztetjük meg: (1) pénzügyi megtakarítások, befektetések hozama, (2) vállalkozási nyereség, (3) ingatlan bérbeadásból származó bevétel. A három elemből az utóbbi kettőt imputáltuk ún. hot deck eljárással. Az első elem esetében nem tudtuk alkalmazni az eljárást a hiányzó adatok számossága miatt. Több lett volna ugyanis az imputálandó háztartások száma a potenciális donorokénál.

A hot deck imputálási eljárás a belső imputálási eljárások közé tartozik, ami azt jelenti, hogy a hiányzó adatokat külső adatok felhasználása nélkül, csak az adott adatbázisban megtalálható adatok alapján pótolja. Az eljárás a hiányzó adatok (átvevő) helyére a megfigyelt adatok közül (donor vagy átadó) véletlenszerűen kiválasztott megfigyelést illeszt be. A hot deck imputálási eljárás elvégezhető úgy, hogy azonos valószínűséggel imputálunk bármely átadóhoz tartozó értéket az adott átvevőhöz, de lehetőség van arra is, hogy csak az átvevőhöz bizonyos dimenzióban hasonló donorok értékei közül vehessen fel új értéket az átvevő. Például ha jövedelmeket imputálunk, a hot deck eljárás alkalmas arra, hogy a hiányzó értékeket csak a hasonló végzettségű donorok értékei közül véletlenszerűen választva imputálja. A hot deck eljárás egyik fontos előnye az átlagok illetve a csoportátlagok imputálásához képest, hogy a változó nem csak a várható értékét tartja meg, hanem a szórása sem csökken le drasztikusan.

56 háztartás (2%) esetében történt vállalkozási nyereség (hhjvall) imputálása. 30 esetben (1,1%) imputáltunk ingatlan-bérbeadási jövedelmet (hhjkiad). Az imputált esetek az adatbázisban a flag_jvall, flag_jkiad, flag_jtoke nevű változókkal azonosíthatók.

A háztartás-szintű (háztartás kérdőívben rögzített jövedelmeknek) az alábbi fő összetevőjük van:

1. Családi támogatások (jcsjov)
2. Szociális segélyek (jsocv)
3. Mezőgazdasági fogyasztás megtakarítás (jmgta)
4. Tőkejövedelmek (jtoke)
5. Egyéb háztartási jövedelem (jegyed) Lásd: 1. sz. ábra.

Második imputációs lépésként az egyéni szintű jövedelmek esetében imputálásra kerültek a főmunkahelyhez kapcsolódó éves jövedelmek a gazdaságilag aktív alkalmazottak és vállalkozók körében. (Kivételt képeztek a közmunkások, akiknek főmunkahelyi jövedelmet nem, hanem összes személyes jövedelmet imputáltunk.)

A főmunkahelyi jövedelmek imputálásakor is a korábban leírt hot deck eljárást alkalmazzuk. Az imputálás két változó alapján történik: munkahelyi beosztás (fogfa) és budapesti-vidéki (bp) lakhely alapján. (2 esetben adathiány miatt nem volt lehetséges a fenti változók szerint imputálni, ezért itt iskolai végzettség és életkor alapján történt az adatpótlás.)

A 16 éves és idősebb gazdaságilag aktív népesség (súlyozatlan N=2720) 25,7%-ának (N=699) imputáltunk főmunkahelyi jövedelmet hot deck eljárással. A főmunkahelyi jövedelmek volumenében ez 27 százalékot tesz ki. A vállalkozók esetében nagyobb arányban (43%) került sor imputációra. (2. ábra) A főmunkahelyhez kapcsolódó jövedelmek deciliseiként vizsgálva az imputált jövedelmek arányát elmondható, hogy viszonylag egyenletes a megoszlás. Az átlagos 26 százalékkal szemben a legalacsonyabb (21 %) a 4. decilisben, míg a legmagasabb (32 %) a 10. decilisben. (3. ábra)

Az összes személyes jövedelmeknek (joszev) egyéni szinten hat fő összetevője van: (1) főmunkahelyhez kapcsolódó jövedelmek (jfmhev), (2) külön munka jövedelmek (jkmuev), (3) nem rendszeres, ritka jövedelmek (jritev), (4) társadalombiztosítási jövedelmek (jtbev), (5) szociális jövedelmek (jszcev), (6) transzferjövedelmek (jtraev). Az összes személyes jövedelmek összesítésének és imputációjának sémáját a 4. ábra szemlélteti.

Összes személyes jövedelem (joszev) imputációja a 16 éves és idősebbek körében történt (N=5541). Összes személyes jövedelmet csak azoknak imputáltunk, akiknél hiányzott ez a változó, tehát azok az alkalmazottak és a vállalkozók, akik az előző imputálási lépésben már kaptak jövedelmet, itt nem kerülhettek újra imputálásra. Ebből fakadóan ebben a lépcsőben csak nyugdíjasoknak és közmunkásoknak imputáltunk jövedelmet.

Összességében az esetek 7,1 %-ban (N=391) került sor imputációra. Ezek zömében (96,7 %) nyugdíjas státuszúak voltak, kisebb részben pedig alkalmazottak, konkrétan pedig közmunkások voltak (N=13). Az adatbázisban az imputált esetek az imp_joszev változó segítségével azonosíthatók.

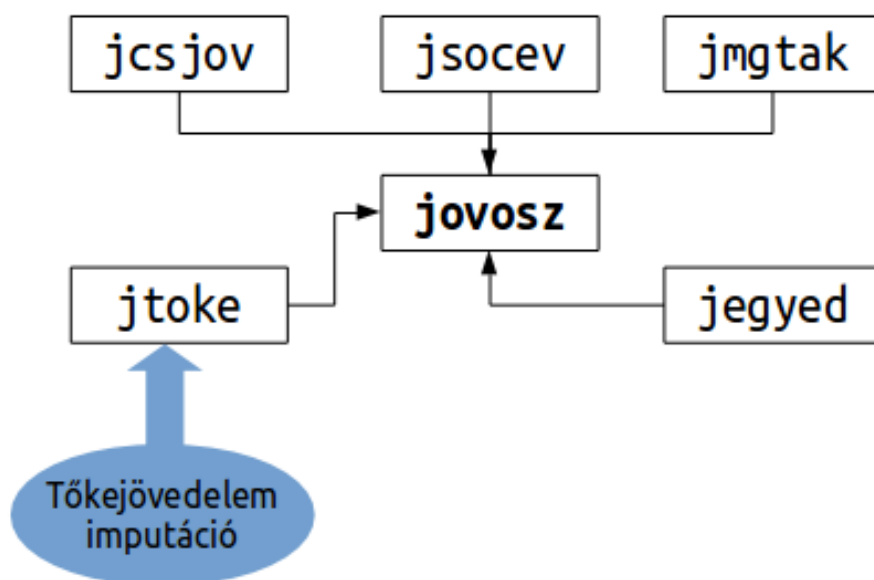
Az imputálás ebben az esetben is hot deck eljárással történt, a nyugdíjasok esetében iskolai végzettség és Budapest-vidék szerint imputáltunk, míg a közmunkások esetében nem használtunk további csoportosítást.

Az összes személyes jövedelmek imputált esetei kevésbé oszlanak meg egyenletesen a személyes jövedelmek decilisei között, mint amit láttunk a főmunkahelyhez kapcsolódó jövedelmek esetében. Az imputált esetek nagyobb hányada esik a 2-6 decilisekbe (5. ábra). Ez minden bizonnyal azért van így, mert a nyugdíjasok általában ezekben a jövedelmi csoportokban koncentrálnak. Ez az imputálási eljárás a nyers adatokhoz képest némiképp kisebb jövedelmi egyenlőtlenségi mutatókat eredményez.

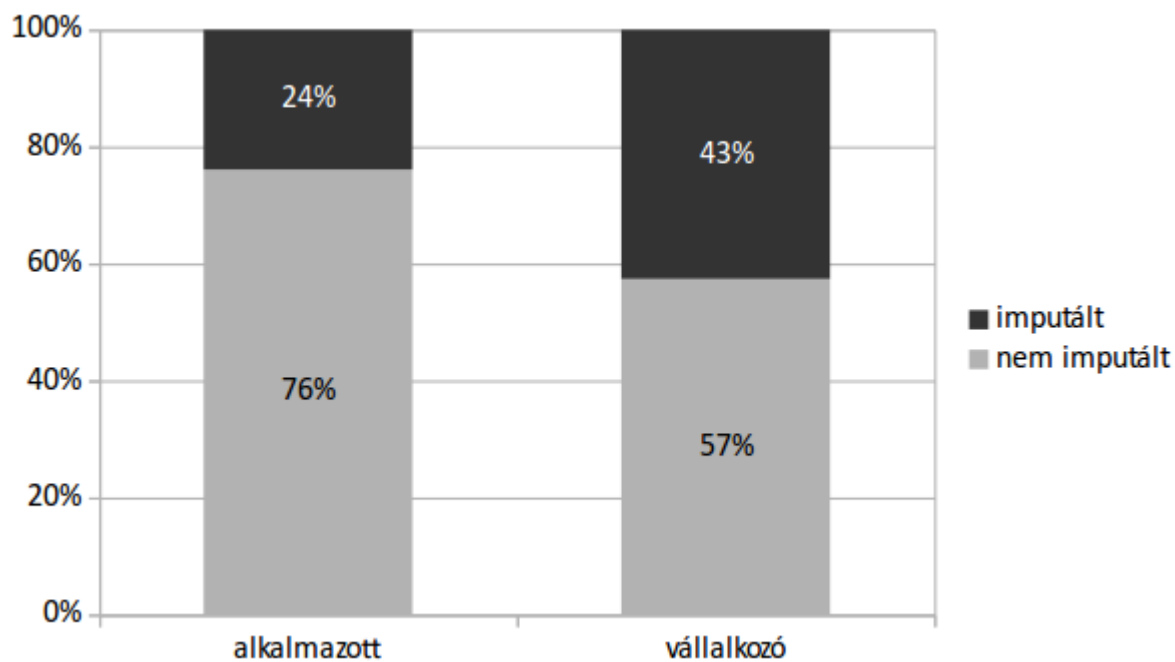
Végezetül az imputációt követően összevetettük az ún. háztartástáblában szereplő havi személyes jövedelmet a számított és imputált havi (2015 szeptemberi) személyes jövedelemmel. A háztartástáblában ugyanis a „háztartásgazda” minden egyes háztartástagról megmondta, hogy körülbelül mennyi a havi jövedelme. Ahol ez az érték meghaladta a számított jövedelmet ott a továbbiakban ezt az értéket vettük figyelembe mind a havi, mind pedig ebből deriválva az éves összes személyes jövedelmek esetében. Az összes adatbázisban szereplő 6237 esetből 743 esetben (11,9 %) történt ilyen behelyettesítés. Ezek egy része (N=147) imputált érték volt a joszev vagy a jfmhev változók alapján.

Végezetül az összes háztartási jövedelmet éves és havi viszonylatban (hhjhztev és hhjhzt15) úgy számoljuk ki, hogy a háztartás szintre aggregáljuk az összes személyes jövedelmeket (ehjoszev és ehjosz95) és összeadjuk a háztartás kérőív összes éves valamint havi értékével (hhjovos és hhjovs15).

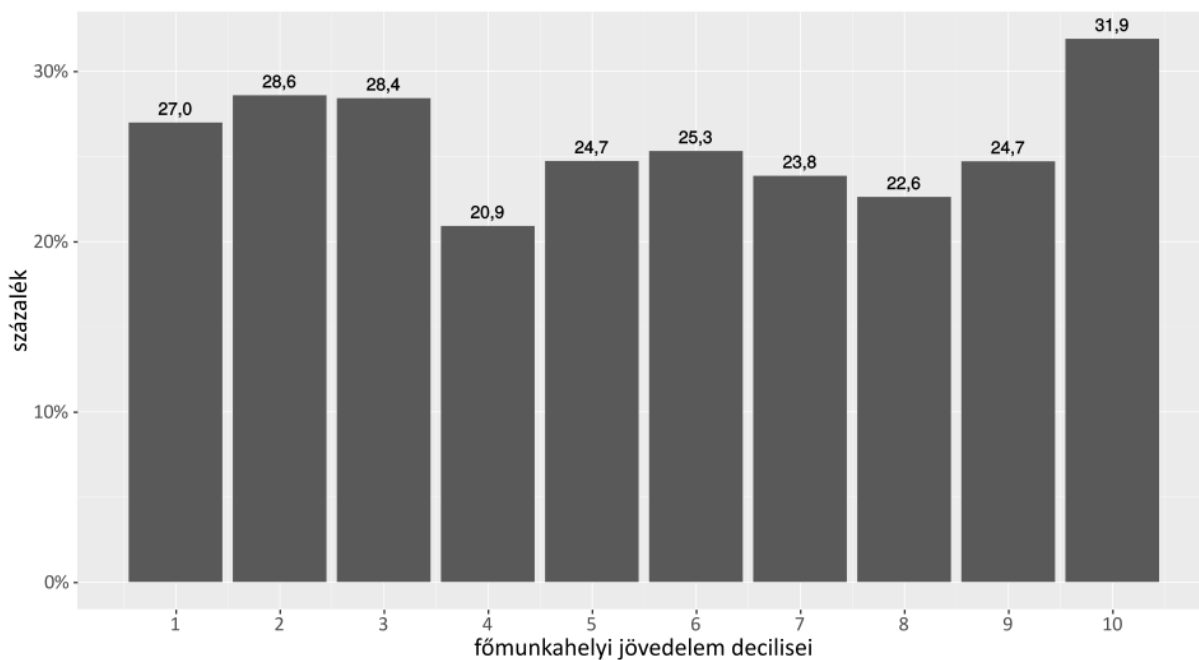
3. ábra: A háztartás-szintű jövedelmek összesítése (éves)

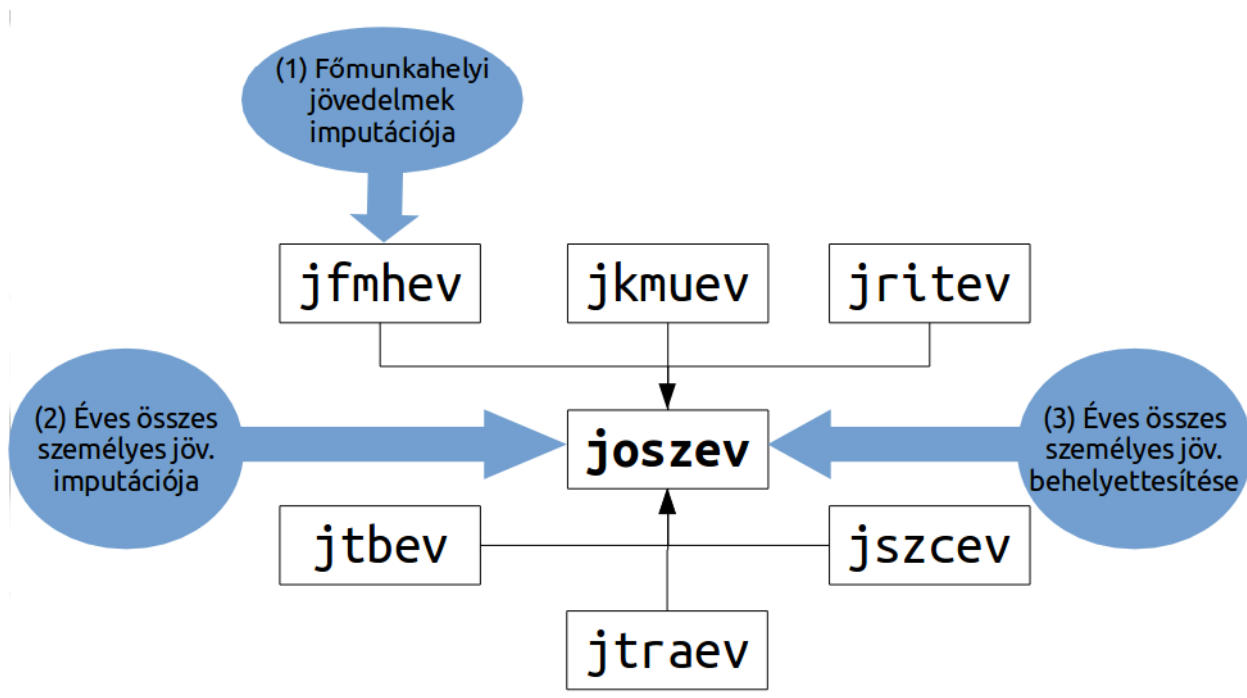
4. ábra Az imputált esetek aránya az alkalmazottak és vállalkozók körében

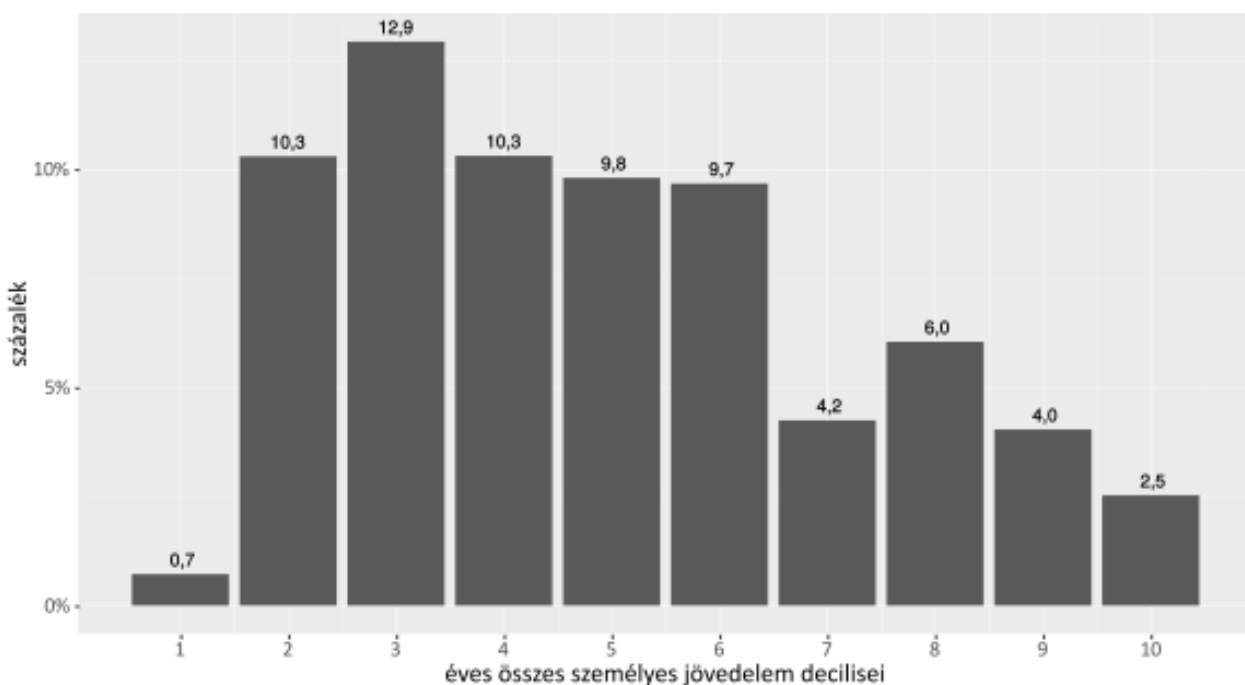
5. ábra: Az imputált főmunkahelyi jövedelmek aránya az esetek százalékában jövedelem decilisenként

6. ábra: Az éves személyes jövedelmek összesítése és imputálása

7. ábra: Az imputált esetek megoszlása (%) az összes személyes jövedelem decilisei szerint

4.3 A MONITOR „B” ADATFELVÉTEL LEÍRÁSA

4.3.1 Mintavétel

Alkalmazott mintavételi eljárásunk valószínűségi minta, tehát minden felnőtt magyar lakosnak ismert a mintába való bekerülési esélye. Így a minta segítségével begyűjtött adatokból levont következtetések – a statisztikai mintahiba mértékén belül – általánosíthatóak a teljes populációra.

A minta elkészítéséhez többlépcsős, arányosan rétegzett, valószínűségi mintavételi eljárást alkalmaztunk. A rétegzés első lépcsőjében minden megyéből kiválasztottuk azokat a településeket, amelyek a mintába kerültek. Ennek során általános szabályként azt az elvet alkalmaztuk, hogy Budapest, és a megyeszékhelyek szerepeljenek a mintában. Ezt követően meghatároztuk, hogy az egyes megyékből, és ezen belül az egyes településtípusokból (megyeszékhely, város, község) hány személynek kellett szerepelnie a mintában. A konkrét elemszámok kialakításakor azt az elvet követtük, hogy minden megye minden településtípusából akkora arányban kerültek a mintába kérdezettek, amekkora az alapsokaság (felnőtt lakossági minta esetén a 18 éven felüli lakosok) aránya a teljes népességen belül, megyére, és megyén belüli településtípus lakosságarányra lebontva. Az adatfelvétel 80 településen és Budapesten (minden kerületében) zajlott, ahol összesen 175 kiindulási pont volt.

4.3.2 Terepmunka

4.3.2.1 Kérdezési folyamat

A rétegenként lekérdezendő személyek számának meghatározását követően a minta konkrét kialakításához **véletlen sétás módszer** alkalmaztuk. A módszer lényege, hogy a kérdező nem neveket és címeket kap, hanem egy kiindulópontot, egy bejárandó útvonalat. Az útvonal mellett a mintába bekerülő lakások kiválasztásának algoritmusát határozzunk meg számára minden mintába került településen.

Az így kiválasztott lakásokban a Leslie Kish kulcs alkalmazásával választották ki a kérdezőbiztosok a háztartás minden felnőtt tagja közül azt a személyt, aki a mintába kerül, azaz válaszol a kérdőívre.

A mintába került személyeket kérdezőbiztosaink személyesen keresik meg. A mintába bekerült címeket legalább kétszer fel kell keresniük, az első megkeresésnek pedig hétköznapi 16 óra után kell történnie.

4.3.2.2 Kérdezést követő adatfelvételi folyamatok

Az adatokat minden munkafázisban többszintű ellenőrzésnek vetettük alá. A Monitor B kutatás esetében a központi ellenőrzés az elkészült interjúk 14 százalékát ellenőrizte.

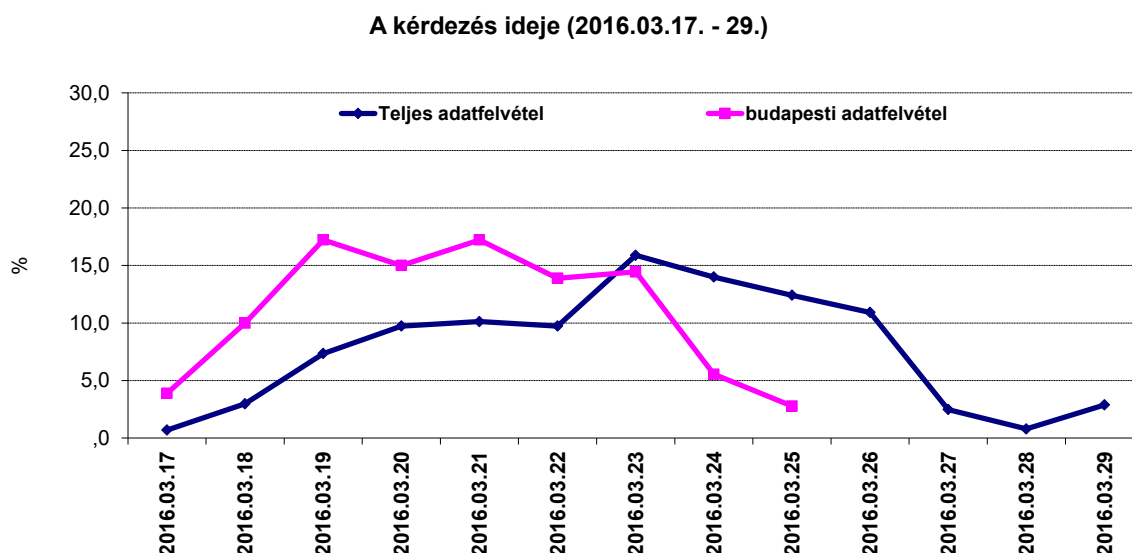
Az adatellenőrzés továbbá az alapsorok tisztítását és az adatok logikai ellenőrzését jelenti. A „nyers” adatbázis összeállítását követően az adatokat számítógépes ellenőrzési folyamatnak vetjük alá, amely során a logikai ellentmondások kimutatásával keressük az esetlegesen bennmaradó hibákat. Ezt a munkát a Monitor B kutatásban részt vevő vezető kutatók útmutatásai – a kapott részletes hibakeresési szempontok, listák, ellenőrző keresztábla tervek – alapján a hibakeresésben, javításban gyakorlatlaltal rendelkező, a programozáshoz is értő munkatársak végzik. Az ellentmondásosnak tűnő adatokat tartalmazó kérdőíveket logikai úton vagy a kérdezettek telefonos felkeresésével javítottuk.

4.3.2.3 Az adatfelvétel fontosabb adatai

11. táblázat Az adatfelvétel ütemezése

Kérdőív készítés	2016.02.15-25.
A kérdőív programozása	2016.02.26 – 03.11.
Adatfelvétel	2016.03.17-29.
Ellenőrzés	2016.04.01-06.
Számítógépes munkák, adatbázis tisztítása	2016.03.30 – 04.15.

8. ábra A kérdés ideje a Monitor 2016 „B” felvétel esetében

4.3.3 Kutatói file előállítása

4.3.3.1 Képzett változók

A kutatói file előállítása során az alábbi képzett változókat hoztuk létre, az eredeti változók megtartása mellett

12. táblázat Képzett változók a Monitor B file-ban

45. kérdés	
ehprob01xb	45. A gazdasági lemaradást \ sorrend
ehprob03xb	45. Az eldurvult politikai közéletet \ sorrend
ehprob05xb	45. A környezeti ártalmakat \ sorrend
ehprob07xb	45. A cigány kérdést \ sorrend
ehprob09xb	45. A nagyon sok szegényt \ sorrend
ehprob02xb	45. Az Unióval való konfliktusokat \ sorrend
ehprob04xb	45. Az alacsony életszínvonalat \ sorrend
ehprob06xb	45. A szakemberek kivándorlását \ sorrend
ehprob08xb	45. A menekült kérdést \ sorrend
ehprob10xb	45. A nemzeti tudat alacsony szintjét \ sorrend
47. kérdés	
ehegytor1x	47. Egyéni törekvés, ambíció, kemény munka \ sorrend
ehegytor2x	47. Szerencse: jó időben jó helyen kell lenni \ sorrend
ehegytor3x	47. Megfelelő kapcsolatok \ sorrend
ehegytor4x	47. Jó családi háttér: jó helyre kell születni \ sorrend
48. kérdés	
ehnemtor1x	48. Annak, hogy nem elég törekvőek, nem dolgoznak elég keményen
ehnemtor2x	48. Balszerencsések
ehnemtor3x	48. Nincsenek megfelelő kapcsolataik az életben való előrehaladáshoz
ehnemtor4x	48. Rossz családi háttérrel rendelkeznek

4.3.3.2 Minta megvalósulás és súlyozás

Annak érdekében, hogy a mintába került nem, korcsoport, iskolai végzettség és településtípus szerint kialakított csoportok aránya megegyezzen a felnőtt magyar népesség ugyanilyen szempont szerint kialakított csoportjainak arányával, a mintát súlyoztuk, így a súlyozott minta nem, életkor, településtípus és iskolai végzettség szerinti megoszlása jól illeszkedik a felnőtt népesség megfelelő adataihoz.

Az adatbázisban 4 dimenziós (nem- korcsoport- iskolai végzettség- településtípus) egyéni súlyváltozót (SULYNKIT) adtunk meg.

A súlyozatlan és súlyozott minta statisztikai illeszkedésének tesztelésére a standardizált reziduális (SR) értékét használtuk fel.

13. táblázat Nem szerinti illeszkedés:

Nem	A KSH számításai alapján elvárt		Mintabeli		SR érték	Súlyozott mintában	
	Esetszám	Százalék	Esetszám	Százalék		Esetszám	Százalék
Férfi	470	46,63	463	45,98	-0,32	467	46,40
Nő	537	53,37	544	54,02	0,30	540	53,60

Chi²: 0,20

DF: 1

14. táblázat Korcsoport szerinti illeszkedés:

Kor	A KSH számításai alapján elvárt		Mintabeli		SR érték	Súlyozott mintában	
	Esetszám	Százalék	Esetszám	Százalék		Esetszám	Százalék
18-39	378	37,54	304	30,6	-5,04	392	39,4
40-59	341	33,83	459	46,1	4,33	354	35,6
60 év felett	288	28,63	232	23,3	1,06	249	25,0

Chi²: 45,30

DF: 2

15. táblázat Iskolai végzettség szerinti illeszkedés

Iskolai végzettség	A KSH számításai alapján elvárt		Mintabeli		SR érték	Súlyozott mintában	
	Esetszám	Százalék	Esetszám	Százalék		Esetszám	Százalék
Alapfok	513	50,99	512	50,84	-0,04	516	51,21
Középfok	315	31,33	335	33,27	1,13	317	31,47
Felsőfok	178	17,68	160	15,89	-1,35	174	17,32

Chi²: 3,09

DF: 2

16. táblázat Településtípus szerinti illeszkedés

Település-típus	A KSH számításai alapján elvárt		Mintabeli		SR érték	Súlyozott mintában	
	Esetszám	Százalék	Esetszám	Százalék		Esetszám	Százalék
Budapest	182	18,1	180	17,87	-0,15	183	18,20
Város	523	51,91	524	52,04	0,04	538	53,40
Község	302	29,97	303	30,09	0,06	286	28,39

Chi²: 0,03

DF: 2

A súly

Fiatal: 18-39 éves

Középkorú: 40-59 éves

Idős: 60 éves vagy idősebb

Alapfokú: szakmunkás vagy alacsonyabb végzettség

Érettségi: szakközépiskolai vagy gimnáziumi végzettség

Felsőfokú: főiskola vagy egyetem végzettség

17. táblázat A KSH 2011-es Népszámlása alapján elvárt adatok

Neme	Korcsop.	Iskola	Budapest	Total%	Város	Total%	Község	Total%	Össz.
		Alapfokú	77 287	0,95%	372 203	4,57%	286 816	3,52%	9,04%
	Fiatal	Érettségi	127 695	1,57%	307 979	3,78%	131 762	1,62%	6,97%
		Felsőfokú	88 702	1,09%	124 061	1,52%	35 052	0,43%	3,04%
		Alapfokú	75 507	0,93%	388 580	4,77%	324 078	3,98%	9,68%
Férfi	Középkorú	Érettségi	64 059	0,79%	184 452	2,27%	84 432	1,04%	4,09%
		Felsőfokú	62 910	0,77%	116 217	1,43%	34 463	0,42%	2,62%
		Alapfokú	60 951	0,75%	271 478	3,33%	211 375	2,60%	6,68%
	Idős	Érettségi	45 994	0,56%	113 916	1,40%	40 345	0,50%	2,46%
		Felsőfokú	59 555	0,73%	84 948	1,04%	22 434	0,28%	2,05%
			662 660	8,14%	1 963 834	24,12%	1 170 757	14,38%	46,63%
		Alapfokú	49 833	0,61%	246 839	3,03%	196 937	2,42%	6,06%
	Fiatal	Érettségi	132 355	1,63%	339 914	4,17%	156 248	1,92%	7,72%
		Felsőfokú	122 718	1,51%	196 383	2,41%	63 895	0,78%	4,70%
		Alapfokú	59 282	0,73%	323 466	3,97%	261 074	3,21%	7,91%
Nő	Középkorú	Érettségi	97 783	1,20%	272 976	3,35%	119 180	1,46%	6,02%
		Felsőfokú	79 205	0,97%	157 629	1,94%	49 582	0,61%	3,52%
		Alapfokú	121 123	1,49%	472 877	5,81%	352 100	4,32%	11,62%
	Idős	Érettségi	96 209	1,18%	182 753	2,24%	53 191	0,65%	4,08%
		Felsőfokú	54 529	0,67%	69 870	0,86%	17 463	0,21%	1,74%
			813 037	9,98%	2 262 707	27,79%	1 269 670	15,59%	53,37%
		Összesen	1 475 697		4 226 541		2 440 427		100,00%

18. táblázat A KSH 2011-es Népszámlása alapján számított adatok (18+ éves lakosság)

N = 8 142 665	N	%
Neme		
Férfi	3 797 251	46,63%
Nő	4 345 414	53,37%
Korcsoport		
Fiatal (18-39 éves)	3 056 679	37,54%
Középkorú (40-59 éves)	2 754 875	33,83%
Idős (60 – x éves)	2 331 111	28,63%
Iskolai végzettség		
Alapfokú	4 151 806	50,99%
Középfokú	2 551 243	31,33%
Felsőfokú	1 439 616	17,68%
Település típus		
Budapest	1 475 697	18,12%
Város	4 226 541	51,91%
Község	2 440 427	29,97%

19. táblázat. Átfedő változók listája – Monitor 2007 és Monitor 2016 „B”.

Kérdés	Változónév	
	Monitor 2007	Monitor 2016 „B”
Ön mennyire ért egyet azzal a kijelentéssel, hogy: a jövedelmi különbségek Magyarországon túl nagyok?	edjjovku	ehjjovku
Ha Magyarországon a jövedelmek egyenlőbbek lennének, akkor lennének olyan emberek, akiknek így növekedne a jövedelme, és lennének, akiknek csökkenne. Mit gondol, ebben az esetben az Ön jövedelme ...	edejvalt	ehejvalt
Általánosságban mit mondana, hogy az emberekben meg lehet bízni, vagy sosem lehet elég óvatos velük szemben?	edmegbiz	ehmegbiz
Mit gondol, manapság Magyarországon mire van szükség az anyagi boldoguláshoz?	edegytor	ehegytor
És mit gondol, akik nem boldogulnak, azok minek köszönhetik az elszegényedésüket?	ednemtor	ehnemtor
Tegyük fel, hogy egy családtagja vagy kedves ismerőse tanácsot kér Öntől, mert két új álláslehetőséget kapott. Az egyik állás átlagos megélhetést nyújt, de biztos jövedelmet ígér. A másik egy ennél kockázatosabb vállalkozás: nem tudni még, lehet, hogy nagyon sokat fog keresni vele, és akkor megoldódik minden gondja, de az is lehet, hogy aránylag szerény pénzt keres majd. Ön szerint melyiket kellene választani?	edmhtan	ehmhtan
Ha a kormány mérlegelné, hogy az adókat csökkentse vagy pedig a szociális kiadásokat növelje, akkor Ön szerint hogyan kellene az államnak állást foglalnia?	edadoszo	ehadoszo
Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget sorsuk alakulásáért vagy az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban?	edsors	ehsors
Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélkülieknek vagy a foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását a piaci viszonyokra kell bízni?	edegyal1	ehegyal1
A tanulás is befektetés és csakis a tandíjbefizetések által biztosítható az egyetemek színvonalas működése vagy az államnak kötelessége, hogy tandíj nélkül is biztosítsa a fiatalok felsőfokú képzését?	edegyal2	ehegyal2
A kormány fontos feladata lenne, hogy többet költsön az egészségügyre, az oktatásra és különböző szociális juttatásokra vagy az adók csökkentése fontosabb lenne még akkor is, ha kevesebb pénz jut az egészségügyre, az oktatásra és különböző szociális juttatásokra?	edsgyal3	ehsgyal3

5. HIVATKOZÁSOK

- Alesina, A. és P. Giuliano (2010): Preferences for Redistribution, In: A. Bisin és J. Benhabib (szerk.): *Handbook of Social Economics*, North Holland: Elsevier.
- Apps, P. és R. Rees (2001): Fertility, female labour supply and public policy. IZA Discussion Papers, No. 409. Bonn: Institute for the Study of Labour (IZA).
- Atkinson, A. B. és A. Brandolini(2011): On the identification of the “middle class”, ECINEQ, Society for the Study of Economic Inequality Working Papers No. 217.
- Bernát, A. (2010): Integráció a fejekben: a romák társadalmi integrációjának érzékelése és megítélése a lakosság körében. In: Kolosi, T. and I. Gy. Tóth (2010) pp 288-311.
- Callan, T., Ch. Leventi, H. Levy, M. Matsaganis, A. Paulus és H. Sutherland (2011): The distributional effects of austerity measures: A comparison of six EU countries. EUROMOD Working Paper Series, EM6/11.
- Cowell, F. A. (2000): Measuring Inequality. LSE Economics Series. Oxford: Oxford University Press
- Cox, D., E. Jimenez és W. Okrasa (1997): Family Safety Nets and Economic Transition: A Study of Worker Households in Poland. Review of Income and Wealth, Vol. 43, No. 2., p. 191–209.
- Csontos L., Kornai J. és Tóth I. Gy. (1999): Adótudatosság és fiskális illúziók. [Tax awareness and fiscal illusions]. In: Csontos L (szerk.): Ismeretelmélet, társadalomelmélet, társadalomkutatás. Budapest: Osiris, 119-141.
- Del Boca, D., R. Aaberge, U. Colombino, J. Ermisch, M. Francesconi, S. Pasqua és S. Strom (2003): Labour market participation of women and fertility: the effect of social policies. Paper presented at the FRDB CHILD conference. Alghero, June 2003.
- Dhanani, Sh. (2003): Poverty, Vulnerability and Social Protection in a Period of Crisis: The Case of Indonesia. World Development, Vol. 30. Issue 7., p. 1211–1231.
- Duncan, Th. et al. (1999): Household budgets, household composition and the crisis in Indonesia: Evidence from longitudinal household survey data (www-siepr.stanford.edu).
- Ehrenberg, R. G. and R. S. Smith (2000): Modern Labour Economics. Theory and Public Policy. Addison Wesley Longman Inc, 652.
- Fábián, Z., A. Gábos, M. Kopasz, M. Medgyesi, P. Szivós és I. Gy. Tóth (2014): Hungary: A country caught in its own trap in. Nolan, B., Salverda, W., D. Checchi, I. Marx, A. McKnight, I. Gy. Tóth, H. G. van de Werfhorst (szerk, 2014). Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Thirty Countries’ Experiences Oxford: Oxford University Press. Chapter 14. pp. 322-345.
- Fiszbein, A. és N. Schady, N. (2009): Conditional Cash Transfers: Reducing Present and Future Poverty. Policy Research Report series. Development Research Group. Washington D.C.: The World Bank.

- Fondeville, N; E. Özdemir és T. Ward (2010): Over-indebtedness. New evidence from the EU-SILC special module. Social Situation Observatory research note 4/2010. Brussels: Applica.
- Förster, F. és I. Gy. Tóth (2001): Child poverty and family transfers in the Czech Republic, Hungary and Poland. Journal of European Social Policy, Vol. 11. No. 4. p. 324-341.
- Gábos A. és Kopasz M. (2008): Demográfiai folyamatok és következményeik az Európai Unióban. In: Kolosi T. and Tóth I. Gy. (eds.): Társadalmi Riport 2008. Budapest: TÁRKI, 131-147.
- Gábos A. és Szivós P. (2010): Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon [Income poverty and material deprivation in Hungary]. In: Kolosi T. and Tóth I. Gy. (eds.): Társadalmi Riport 2010. Budapest: TÁRKI, 58-81.
- Gábos A., Szivós P. és Tátrai A.: Szegénység és társadalmi kirekesztettség Magyarországon, 2000-2012. In Szivós Péter - Tóth István György (szerk.): Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban (TÁRKI Monitoring jelentések 2012). TÁRKI, Budapest, 2013. 37-61.
- Harcsa I. és Bocz J. (2001): Az anyagi és nem anyagi támogatások együttes alakulása [The joint development of the material and non-material transfers]. In: KSH: A háztartások közötti együttműködés jellemzői. Budapest: KSH.
- Janky B. és Tóth I. Gy. (szerk.) (1999): Adótudatosság, fiskális illúziók és az egészségbiztosítással kapcsolatos vélemények [Tax awareness, fiscal illusions and opinions about health insurance]. Kutatási beszámoló [Research report]. Budapest: TÁRKI.
- Köllő, J. (2011): Employment, unemployment and wages in the first year of the crisis. In. Fazekas, K. and Gy. Molnár (szerk.): The Hungarian Labour Market. Review and Analysis. Budapest.
- KSH (2011): A háztartások fogyasztásának színvonala és szerkezete 2010 [Level and structure of household consumption 2010]. Statisztikai tükör Vol. V., No. 79.
- KSH (2012): A társadalmi kirekesztődés nemzetközi összehasonlítására szolgáló indikátorok, 2010 [Cross-country comparative indicators of social exclusion 2010]. Statisztikai tükör Vol. VI. No. 3.
- McKenzie, D. J. (2006): The Consumer Response to the Mexican Peso Crisis. Washington D.C.: The World Bank. (www.worldbank.org)
- Medgyesi M. (2003): Családon belüli jövedelem és vagyonáramlás - kutatási eredmények magyar adatokon [Intra-family flow of incomes and assets – research results on Hungarian data]. In: Gál R. I (szerk.): Apák, fiúk és unokák. Jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között [Fathers, sons and grandfathers]. Osiris Tankönyvek. Budapest: Osiris Kiadó.
- Medgyesi M. és Tóth I. Gy. (szerk.) (2007): Adótudatosság, fiskális illúziók és az állami újraelosztással kapcsolatos preferenciák 2007-ben Magyarországon [Tax awareness, fiscal illusions and preferences over state redistribution in Hungary]. Kutatási beszámoló [Research report]. Budapest: TÁRKI.

- Medgyesi, M., T. Keller és I. Gy. Tóth (2009): Analysing the link between measured and perceived income inequality in European countries. Social Situation Observatory Research Note
- Medgyesi M. és Temesváry Z. (2013): Conditional cash transfers in high-income OECD countries and their effects on human capital accumulation. Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies (AIAS), GINI Discussion Paper 84
- Meltzer, A.H. és S.F. Richard (1984): A Rational Theory of the Size of Government. The Journal of Political Economy, Vol. 89., No. 5, p. 914-927.
- Pressman, S. (2007): The Decline of the Middle Class: An International Perspective. Journal of Economic Issues, Vol. 41. No. 1.
- Salverda, W., B. Nolan, D. Checchi, I. Marx, A. McKnight, I. Gy. Tóth, H. G. van de Werfhorst (szerk. 2014): Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Analytical and Comparative Perspectives Oxford University Press
<http://ukcatalogue.oup.com/product/9780199687435.do#UlaK5dBUk>
- Semjén A., Tóth I. J., Medgyesi M. és Czibik Á. (2009): Adócsalás és korrupció – lakossági érintettség és elfogadottság [Tax evasion and corruption – population involvement and acceptance]. In: Semjén A. és Tóth I. J. (szerk.): Rejtett gazdaság. Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai. Budapest: MTA KTI.
- Szivós P. és Tóth I. Gy. (szerk.) (2013): Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban. TÁRKI Monitor Jelentések 2012. http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf
- Tóth, I. Gy. (2008a): Economic Transition and Income Distribution in Hungary, 1987–2001. In: Fanelli, J. M. and L. Squire (szerk.): Economic Reform in Developing Countries: Reach, Range, Reason. Edward Elgar Publishing Ltd., p. 3-34.
- Tóth, I. Gy. (2008b): The demand for redistribution. A test on Hungarian data. Czech Sociological Review, 44 (6): 491-509.
- Tóth I. Gy. (2010): A társadalmi kohézió elemei: bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet – lennének [To be elements of social cohesion: trust, following norms, social justice and sense of responsibility]. In: Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2010. Budapest: TÁRKI, p. 254–287.
- Tóth, I. Gy. (2011): Income distribution, social cohesion and value structure. Public Finance Quarterly 2011/3 379-385.
- Tóth, I. Gy., D. Horn és M. Medgyesi (2014) Rising Inequalities: Will Electorates Go for Higher Redistribution? in Salverda, W., B. Nolan, D. Checchi, I. Marx, A. McKnight, I. Gy. Tóth, H. G. van de Werfhorst (szerk. 2014). Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Analytical and Comparative Perspectives. Oxford University Press Chapter 8, pp 195-217.
- Tóth, I. Gy. és M. Medgyesi (2011): Income distribution and living difficulties in the midst of consolidation programmes and crises in Hungary. In: Fazekas, K. and Gy. Molnár (szerk.): The Hungarian Labour Market 2011. Review and analysis. Budapest: Institute of Economics, IE HAS – National Employment Foundation, p. 170-186.

- Tóth, I. Gy. És Keller T. (2012): Az újraelosztás iránti kereslet Magyarországon és nemzetközi összehasonlításban. in: Muraközy László (szerk. 2012): Földobott kő? Tények és tendenciák a 21. században Budapest: Akadémiai Kiadó 338 p 124-154
- Tóth, I. Gy. és T. Keller (2013): Income Distribution, Inequality Perceptions and Redistributive Preferences in European Countries. in Gornick, J. and M. Jantti (szerk.), Income Inequality -- Economic Disparities and the Middle Class in Affluent Countries. Stanford University Press 2013 pp 173 – 203.
- Verme, P. (2011): The Poverty Reduction Capacity of Public and Private Transfers in Transition. The Journal of Development Studies, Vol. 47. No. 6., p. 870-893.
- World Bank (2009): The Crisis Hits Home: Stress Testing Households in Europe and Central Asia, Washington DC: The World Bank.

6. MELLÉKLETEK

A kötethez tartozó mellékletek külön dokumentumban találhatók a következő tartalommal:

1. Melléklet: A Monitor2015 „A” vizsgálat dokumentációja és kérdezési segédanyagai

- a. háztartás – kérdőív
- b. egyéni kérdőív,
- c. kérdezői útmutató
- d. címkártya
- e. felkérőlevél
- f. ellenőrzési terv

2. Melléklet: A Monitor2015 „B” vizsgálat dokumentációja és kérdezési segédanyagai

- a. kérdőív
- b. kérdezői útmutató
- c. címkártya
- d. megbízólevél
- e. megkeresési lap